

Tahir Jaha

*Bukën në lis
çerdhën në shkrepë*

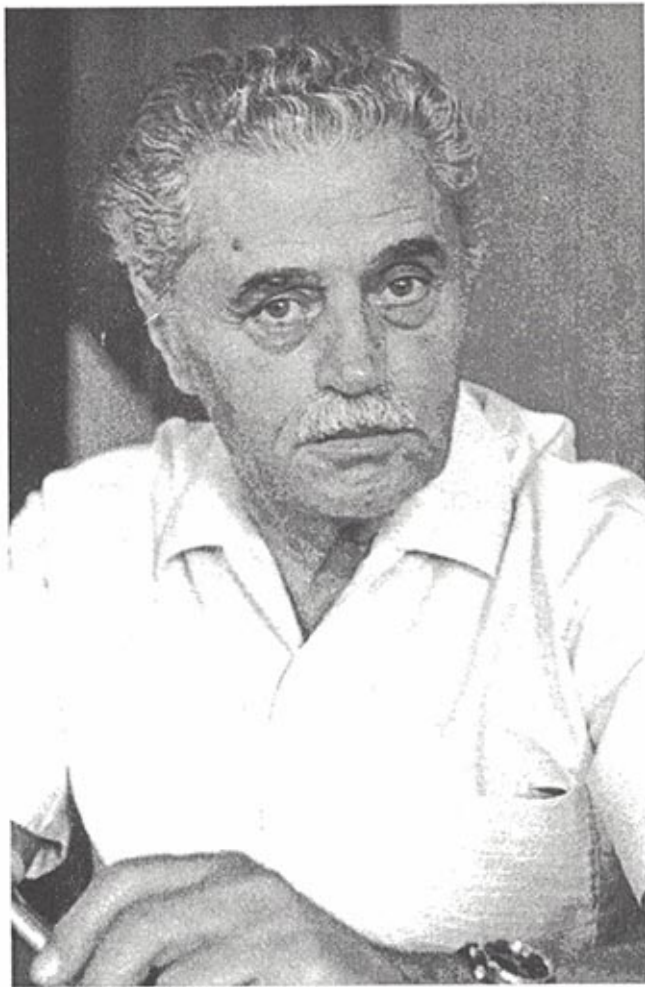
Jeta e Re

Tahir Jaha
BUKËN NË LIS ÇERDHËN NË SHKREPA

Libri i dytë
Botim i dytë
Beton «Jeta e Re» Prishtinë 1995

Redaktor
Ali D. Jasiqi

Përkujdesja artistike
Vllaznim Jaha

cairns

BUKËN NË LIS ÇERDHËN NË SHKREPA

1.

Në acarin e asaj dite të vështirë, me thirrjen e parë, Zeka u zgjua pip në këmbë, pa fshirë sytë, as kafshatë nuk shtiu në gojë. U nis, jo si çohet lajm për zi, a kushtrim, veç për hir të zatës, i cili rrezikoi sugarin e nënës për maçunganin që ia suall kapuçin rrotull babait.

Micani kishte brenga e huqe: pushtuesit ia kishte kthyer fjalën, nuk i kandiste të bjerë në një brazë me të. Para kalamajve lëshonte pe, e Blinit do t'ia dhuronte pushkën para kohe dhe, shokëve të tij ua dëgjonte llafet, si t'i shestonte për pleqësi. Burrat i frenonte, e vetë printe pa ndore, pa pendesë; ia kishte ndier zemra që Blini shkapërderdhte për të bashkuar, afronte të përçarët dhe, të luhaturit i përforconte gjithashtu duke sprovuar grushtin shtalb...

Rrallëherë ua kemi bërë qejfin djelmoshave, thoshte Micani, që ata të prijnë e na t'u jepnim qëndresë, si në çastin e kobshëm: kur bartnim trimat mbështjellë në qylym si copa mishi të nxjerra nga goja e ujkut. Por, kur thirrnim nënë përgjigjej trualli - zjarri kaplonte shullërin - pritrat u mbushën gjak e krerë!

Mëkatet e tokës ishin të rënda si zgjedha e robërisë. Brengat e jetës, vaj i carrokëve; ndjekjet si "tak e tuk": atje në moh, këtu ndërsy, na shtynin t'i mëshojmë me krye të nxetë e me gisht në gacëkeqe. Shpagimi zhytej në urrejtje e lahej me gjak!

Si ndërmjet mëdyshjeve çuditej me vetveten, duke pyetur: kush jam vetë!? - vuri në peshojë qëndresën dhe, vazhdoi: shih si vlojnë këmishazinjtë, marshojnë e dhunojnë... e, mua... më përqesh "ora e fisit"... por, nuk i mëshohet si "shprazet martina ndër duar" të pasprovuara! Dhe, diçka po më turbullohet... si të ishin molisur Micanët... a në log të mejdanit kaheerë s'kam dalë... malli po m'u dhimbka... a djali pa hise!? Ëndërr jam... jerm... a krahu m'u paska tharë!?

- Besa e tradhtia po ndërthuren si haku në hak: sa lavdërohet njëra, aq mjerim mëtrus tjetra dhe nxjerr nga ferri të keqen që nuk harrohet. - vërejtj njëfarë Micani sikur ta nxirrte nga kllapia.

- Ç'se mbahet mend, armiqtë tanë sa herë e patën ngusht na kërkuan besë, por tradhtinë ndaj nesh gjithnjë e kanë ushtruar pa ndjesë në zemër, "pa ujë në sy"...

- Sakt, as na s'kemi ndenjur duarkryq... por, me carrokë nëpër këmbë, pa zor të madh nuk preknim

gacëkeqen; as zjarrin nuk e shprushnim pa na shkrepur sytë gaca!

- Aq na duhet! - pohoi Suta duke thithur gjithë atë përvojë të hidhur, ashtu në heshtje, e ndrydhur...

Micanit ia tërhoqi vërejtjen ndërhyrja aq e guximshme e Sutës, por iu drejtua Zekës:

- Ngutu, ngutu... më shpejt, për strofull më të sigurtë, për pritje më të përzemërt... për qëndresë! Ec me hapa dreni e ndij me vesh lepuri dhe, mos u kthe pa Sokolin! - urdhëroi Sadik Micani duke përfytyruar armiq shtinjakë e gracka gojë hapura për të zezën tonë dhe të vetën.

- Zine punë të kryer! - u zotua Zeka, përftoi si mos ta shihte kush i gjallë. U dha këmbëve si të fluturonte dhe, u kthyen tok si "për flakë të pushkës", pa i hetuar as qentë e fshatit, se befasia mund të pillte sherr, mbase "nahija" ende nuk ishin përcaktuar për kushtrim sipas sharteve të veta.

- Do ta shtrëngojmë grushtin që të "kullojë guri ujë", bjeshka të rrafshohet e dielli t'i derdhë rrezet e lirisë! - rrahu gjoks Blini.

- Pa puthur horizontin çlirimtarët, as agimi nuk veson gjelbërimin.

- Burrat e Kosovës e të Rrafshit të Dukagjinit me bukë s'e matin dhunën, për gjak nuk e mbajnë zgjedhën, të gjallë s'lidhen në kular! - përkujtoi Blini dhe, si në fışkllimë injoroi dhunën fashiste:

I ka ngulur thonjt e zi -

Bishtin n'det, kokën n'Dri...

Okupatori vërsulej, rrethim pas rrethimi, dhe, organizonte sulme e kundërsulme më të ashpra e më të përgjakshme edhe pse tërhiqej përkohësisht, ose më gjatë... si të priste fundin... çonte veçilët e vet që të hetonin "diçka", duke përgjuar për një çast, ashtu si e ka zanat tradhtia...

- As vetë nuk e dija kush më ka pri...

- Ne primë vetë! - theksoi Blini pa hamendje.

- Shëndosh u kthefshi, biro! Sot do të bëj sehir, si s'ka bërë vaki para kullës sime; t'i shohë baba bijt në humnerë e vet në bregun që është më i thellë se ferri dhe, pa shpresë, pa dritë! Madje, se keni marrë krye s'po më dhemb kryet, veç t'i shkojshi përkrah Erenenikut, Drinit e Danubit... t'u bëheshit rrjedhë

që njomë brigjet. Se, dushmani po mallkon afrimin dhe tumirën që ta puthnim dreqin e mallkuar, veç mos ta përgëzonim pranverën, buzadrinin as shkumën e tij.

- Shpëtimi nga kthetrat gjakatare mbështetet në shënjestrën që s'i kap mëdyshjet!

- Por, Gjorgji po na pret në shtëpi të zjarrit...

- Në shtëpi të zjarrit.... Gjorgji!? - përsëriti Blini, duke u shtirë sikur mos të dinte gjë.

- Mbasi nuk hetove kush të ka hyrë në shtëpi, mos i zgudullo sytë! Ajo punë më bie hise mua! Ti fryji bulshitë sa s'je nisur. - tërhoqi vërejtjen Sadik Micani, i cili u zhdorgj shkallëve teposhtë si t'i ngjitej malit, e Blini ngulm pas tij...

Blini e dinte se "njëra dorë lanë tjetrën e dyjat fytyrën", mendohej t'i bind edhe të tjerët, në mënyrë që të kuptonin se forcat e bashkuara të fshatarësisë e të punëtorëve bëjnë tërësinë thelbore të Lëvizjes Nacionalçlirimtare, e cila ende nuk ishte akorduar në shpirtin e Micanëve, që mezi merrnin frymë, për të dalë nga mjegullira.

Zaptuesi pushtonte fshatra, qytete e nyja kyçe; ushtronte dhunën e bënte krime ndaj popullsisë së pafajshme, përkundër fuqisë që nisej si prrockë shiu e rritej si lumë gjaku...

Gjëmoi zëri i kushtrimit, se nuk ishte kjo luftë e fukarasë as e të mjerëve, por e popujve të shtypur, e klasës unëtore që i jep gjallëri gjithë njerëzimit, e veçanërisht liridashësve. Po shtërngohej grushti i forcave të bashkuara në Frontin e lirisë. Se, "bashkimi bën fuqinë", e ajo sjell fitoren e përbashkët.

- Edhe tërthoret çojnë kah shtegu...

- Mund të shihet edhe horizonti, por nuk përgëzohet rrafshlarta pa vallen e petritave. - miratoi Micani.

Ndërsa, Sadik Micani kthjellej disi nga ankthi i një vetëmbyllje, si ndërmjet dy zjarreve, gufoi vetëdija për të dalë në va. Por, Blinit i ra hise ta çel shtegun i pari, mu aty ku ndahet shapi prej sheqeri, si Vdekje Fashizmit - Liri Popullit!

- Gjorgj, mos ma shih për të madhe... nuk mund të mirremi vesh vetëm në katër sy... se, kjo nuk është kafshatë që rumcallet me një ë përbime; nuk e zaptojnë katër mure, sado e madhe të jetë kulla ime, e sado besnik miku i saj... Por, bën si të mundesh e silli, bile dy shokë si ti... mandej, mund t'ia qesim përgjelin qi të mos na mbesin fjalët peng... djemtë mos të na shkojnë "si qeni n'rrush"!

- Djemtë, besa as vashat...

- Çka! Vashat a?! Si i tërbuar u ngrit në këmbë, jo si të ishte gjashtëdhjetëvjeçar, veç njëzet e një... aq sa kishte Sabria, e cila çeli derën, si ta shkelmonte dhe, fluturimthi iu ngatërrua në qafë, me duart e njoma që lëmuar mjekrën e vrazhdë të babait plak, duke i kumtuar:

- Baba Sadik, unë jam komuniste - Suta!

- Ti... komuniste! He... po, ti ia paske kaluar Sokolit!? Ky... bile, mban emrin e "Blinit të Pleqësisë"... po ti! Gjoksin, a fytyrën tande i bëre "nishan"!?

- Edhe dy shokë i lype! Ja ne të dy, e ti e Suta bëjmë katër... aq stinë ka viti... pra, na qoftë me fat moti i ri! Por, të ulemi, ashtu si i patëm fjalët. - ndërhyri Blini.

- Se Blini është shpirt i Gjorgjit e dija, por... se i qet sytë në kodër Suta... s'e kam matur!

Në atë çast Gjorgji, ashtu si dinte, thjesht dhe mbrehët tregoi gjithë zhdërvjelltësinë e një djaloshi të përcaktuar:

- Përqafimin vëllazëror e kemi "besë" e lirinë e popullit qëllim të lartë...

- Unë e fillmbarova në vazhdën e nëntëqindshit, me dy grushta e një kapsosllaçë... luftova e u përgjaka, më ndoqën e mësyva... deri këtu, ku ia nisët ju. Sot, përnjëmend, na qoftë për hajër dyzet e njëshi!. Secila stinë ka lulet e veta, e ky truall është aq i madh dhe aq i plleshëm sa do t'u nxjerrë në pranverë, jo zbathtë e pa kapuç, veç me faqe të bardhë. - përforcoi Micani.

2.

Micanët kishin pasë "marrë dheun në sy": njëri, si për hir, iu mvesh "krishtit" e tjetri "gjysmëhënës" - teprica iu bë kurban truallit - vatrës që i tymon oxhaku. Por, kur panë se për asnjërin nuk kishte shenjt përqendruan kujdesin ndaj shumicës" që zihej në vorbullin e urisë e të mjerimit, ashtu të mallkuar dhe të ndjekur si qoftalarg, i cili nuk mund të jetojë në shtëpi të zjarrit, as jashtë gardhit të oborrit..

Në shoqërinë e dhunës e të shfrytëzimit çnjerëzues, përkundër madhërisë micaniane, dy vëllezër "kryeneçë" vlenin më pak se një gjeluce qafërjepur. Micanët nuk mund të rronin si qenie njerëzore, meqë mirreshin nëpër këmbë, vriteshin si qen e hidheshin në grop të qereqit si lëkurë e krimbur...

Në faqe të Sadik Micanit rrokulliseshin sumbulla lotësh si orteqe shpatijeve të Sharrit. Por, a shprehnin

ndjenja të ndrydhura, a lot gëzimi nuk i këndohej në qehre, mbase përfillte parimin e njëfarë "fanatiku", i cili kishte thënë: sikur të dyshoja në një qime tërë mjekrën do ta kisha shnukur!

Në këtë vazhdë përkundër rrufesë që vriste pamëshirshëm, Micanët tashmë kishin partizanët e vet që mbajnë në grusht zjarrin e lirisë, e cila djeg e ngroh, jo si "Ja vdekje - ja Liri", veç Vdekje Fashizmit - Liri Popullit!

Edhe Blini me hov të pamatur e hapa të shpejtësuar, nxitonte fluturimthi: ashtu pa i ra brisk fytyrës i mëshoi për midis Erenikut, përballoi murlanin që ngrin në verë e djeg në dimër. Ndërtoi urat e mirëkuptimit që bashkojnë brigjet e të njëjtit lumë dhe, shtriu hapin pa paragjykimin e megjave, pa thikën pas shpine, mbase ura e vëllazërimit nuk do të ishte urë afrimi, sikur mos të harkohej si ylber mbi rrafshlartën, në të cilën gjallërojnë varfanjakët gazmorë.

Sadik Micani ndau mendjen ta nxirrte Blinin nga fundi i odës për ta shtënë në rend me burra... por, burrëria e tillë ishte më e vrazhdë se moti i keq.

Në rrethana të këtilla thirri Blinin dhe, ashtu madhërisht, siç kurorëzohen princat, ndër sy të Micanëve ia fatoi pjekurinë: prej sot mund të ulesh në sofër të burrave... tash e tutje të bien hise të gjitha të drejtat e mashkujve tanë... pushkën gjeje vet!

Aty për aty, dy kujtime kapërthyen më të vjetrit: si bëhet djali burrë para kohe dhe, a lëshohet hajrlia ta gjejë vetë pushkën e mos ta ha në sy ndonjë bajloz i papërmbajtur!? Në aso rrëshqitëze ishte provuar edhe Micani që këqyrte punën e vet.

Ndërkaq, prindër e dashamirë uruan përzemërsisht Micanin e vogël, duke e stolisur me dhënti e mirënjohje miradie. Njëri ia dhuroi "shytën" - njëfarë vrastorje që shton për së afërmi, ashtu grykë për grykë. Tjetri kishte bërë gati "teshat e burrërisë": opingat me dredhë e çorapë e meste të qëndisura për merak dhe, kësulën e bardhë si bora; tirqit shumëgajtanash e xhamadanin me tehra të praruara; shokën e larme e këmishën me tire. Dikush i kishte sjellë çystekun me boça të argjendë dhe, sahatin serkisëf e kutinë bakfoni me cigare të çelibartë... pritnin që Micani ta lejonte me ngjitë duhanin...

Ndërsa të afërmit e pëgëzonin me dhurata, të largët hamendeshin për mbasandej... në çka mund të haste mashkulli i rritur para kohe...

Dhe, ja ditën e parë që u ul në sofër të burrave, çon dreqi njëfarë Çykani si e quanin fshatarët, e që edhe ai ishte Micani, por mendjemadh dhe i rëndë kah sjellja e përdreqshme. Hynte si e kishte zakon, pa u përshëndetur, ulej këmbëkryq për muhabet... Kur i afrohej sofrës, më i riu çohej vetë t'ia lëshojë

vendin. Por, kësi shteku, askush s'luajti vendit, e Blinit i vinte nënçmim. Nuk u ngrit as ai. S'e dinte... a s'deshi... Por, aifarë Çykani, pa një pa dy, ua tërhoqi vërejtjen të gjithëve përnjëheri: Pse zë vend këtu ky kalama!? Akoma e ka vendin te trapazani, në qoshen e fundodës, legeni e bucela i bien hise... mbas fëshisës e temenasë!

Blini i ofenduar çohet nga sofa, si çon kryet gjarpëri helmues - rrok "shytën" nga muri, ku zvareshin të tjerat me grykë teposhtë, e qet në të dy duart gati puçur në drrasë të krahërorit të mysafirit të papritur... Dhe, murmuroi.... thatë kah zëri spirruar dhe i hollë, por nxehtë kah gjaku që gurgullonte si ibriku i kafes pranë urëzave të oxhakut. Pa pritur, pa stërholluar urdhëron:

- Ja gjugjin, që ta shoh mjeshtërinë dhe hapin, ja shenjin! Cili ta zë gjugjin a ta vret rrasën i pari - ia heq pushkën tjetrit. Tjetër pleqni as pleqnar nuk njoh, as nuk i kandis!

Një burrë si div dragoi përballë me një djalosh që posa kishte qitur pushkën në duar, ende pa e vënë përfaqe, sa rreth çerpiku, u gjendën këmbas, më të mujtur, për t'ia hequr armën prej krahu cilit t'i vinte përdorësh më shpejt dhe më meritueshëm.

Ndërkaq, dikujt i mbeti luga në dorë, ashtu plot dhe pa e çuar në gojë: dikujt iu ngri kafshata pa e përtypur; dikush u shtang me sy hapur...

Blini ndau mendën: ose gjugjin, ose shenjen! E para viktimë do të ishte mu "Çykani" bastardh i Micanëve, të cilit kurrë nuk mundi kush t'ia bënte fjalën dy! Por, kësi shteku e pa se ndodhi keq, as nuk priti të bëhej më keq.

- Për gjugjas jam bukur i shtyrë në moshë... e, gugji yt përket me zemër e me gjunj të shpërdhitë veç po sprovohe mi në shenjë... hajrli qoftë! Më ka pasë thënë gjyshi, nuk bën të bërlykesh para mësorëve, se nuk asht punë e lehtë, as me mend, as me vend.... por, mbasi hala të qet buza tëmbël, qit i pari! Po e vrave me të parën kurrë më pushkë në krah nuk mbaj!

U pre biseda... përveç Sadik Micanit, të gjithë burrat ishin çuar në këmbë, por asnjëri nuk hyri ndërmjet. Sofra në odë të Micanit mbet e shtruar, pa çuar kush dorë te goja. E, Mixha Sadik s'luajti vendit... e kapluan kujtime gjithfare; mendonte keq e djersët i rridhnin vadë, vetullat i pikonin si strehë çardaku, e mustaqet i laheshin si shllungat në kazan të valës.

Në shesh të shenjit, përveç burrave që lan sofrën shtruar, s'kishte shikues as përcjellës; as djelmosha që të bënin sehir, as vasha që mund t'ua vënin syrin... as Micani, shtyllaku i fisit, nuk bëri ballë të shihte këtë shfaqje të pakëndshme, aq papritmas e të paparë ndonjë herë në kullën e tij, as në fis as në bajraqe.

Blini la pas shpine të pranishmit dhe u drejtua kah shenji në përlinën kundruell, nguli këmbën e majtë më një bucë, qiti shytën për faqe, rrudhi syrin e majtë e të djathtin ia bëri shënjestër e thumb dhe shkeli gacëkeqen: një rrasë tërë spirra-spirra u shkapërderdh përlinës së kuqe - u çuan shllunga pluhuri nga shenji i qëlluar me të parën.

Kush i gjallë nga të pranishmit nuk luajti vendit, as fjalë përgoje nuk nxuar, se puna ishte në pick, e "picku" mund të shndërrohej në piskamë të kobshme, se zu t'i hante fjalët ai farë Çykania.

- Pa hiri...

- Kam edhe të dytin më të idhtë.

dhe, sa çel e mshel sytë, një rrasë e bardhë stërpiku përlinën e pluhëruar.

- E treta e vërteta...

- Jo tre, veç pesë i përbinë kjo gjarenusha ime dhe, pesqind t'i kishte asnjë nuk i shkon huq!

- Pushkë paske dhe, vrastore! Imja nuk të vyen... por, qe dora... nuk po ta shtrëngoje se ti do të puçësh e të përshëndoshësh shumë e shumë... veç përhapër burrëria dhe mbarë të shkoftë! Nëse më sulmon kush, mbas sotës, dije se jam i çarmatosur...

Me këto fjalë në gojë, pa u përshëndetur me askend, muar rrugën tatëpjetë, pa ditur kah t'ia mbante, as ku do ta zinte qafën, se në çfarë kohe as shpinën, as shtëpinë nuk i kishte të sigurta.

Parësia ndiellte kob, e ai kishte kapluar dheun. Meshkujt e shtëpisë e lutën të kthehej në sofër, por nuk desh, e ata nuk mund ta përcillnin pa lejën e Micanit.

Gjithë kjo ngjau aq shpejt sa, përveç Blinit, asnjëri nuk mund të kishte gjykimin e vet për çka ndodhi, as për çka mund të pasonte mëtej. U kthyen si të topitur nga "diç" që s'ia dinin skajin, as me mend nuk merrej.

Kur e njoftuan Sadik Micanin si përfundoi shqetësimi, në vend që të ofronte të uleshin për të ngrenë, urdhëroi ta çonin sofrën!?

- Çonie këtë sofër te fëmijët në shtëpi të zjarrit... edhe ata të ngopen... të mësohen me ushqim burrash... për neve, preni një dash dhe saora ta shtrojmë sofrën e Blinit...

Ashtu edhe bë, shumë shpejt shtruan dy sofra burrash... Micani, pa luajtur vendit, si për çudi, nxuar "karadakçen" dhe i shprazi pesë fyshekë me grykë kah tavani që "ta marrin vesh trarët" e kullës, se

kush u bë zot pushke! Të gjashtin ia fali Blinit që ta ruante si "fyshekun e vezmes".

Një gëzim që nuk mund të fshehej, një shpresë dritëdhënëse e "Sugari" i Sadik Micanit, si ta vulosnin fatin e një jete të gazepit, mëposhtën tronditjen e kobshme të ngjarjes së përshkruar me guxim e shkathtësi, si hap krenar i Blinit, Micanit dhe xhinsit të tyre: për sofrën që priti shtruar pranë oxhakut që tymon.

3.

Kuçedra fatzezë, fryhej me gjakun e liridashësve dhe shkelte bereqetin pa hirin e pranverës, pa gajlen e dimrit, kurse Fronti çlirimtar zgjërohej i forcuar: në çdo kaçubë një curr e një shytë, çdo kullë një kështjellë, e Micanët me gisht në gacëkeqe.

Heshtjen e përmortshme e zhdaraviti zëri burrëror i Sadik Micanit, i cili nga ndeja këmbëkryq çohet më të dy gjunjë që dukeshin si dy rrënjë lisi të shpluara nga moti i vrazhdë dhe, ashtu pingalosur prenë mëdyshjet si shpata me dy teha:

Micanët ia çojnë shkallë me të djathtën, por vështirë shpërthehej ai farë rrethimi pa të majtën! Djelmët nuk i kursenin nga zjarri i luftës, as nuk u trebej syri. Por, Sadik Micanit nuk i flente në hatër se kush do t'u printe "fidainjve" të frontit.

Ushtritë që kishin top e mitraloza thirreshin me burizan e ushqeheshin në kazan, por Micanët u dhanë grusht: me "gishtin e langut", e eshkën e ndezur me strallin e trojeve liridashëse që urinë e shndërruan në protestë të përgjithshme popullore, kallën zjarrin e kryengritjes, në të cilën Blini zuri vendin e parë, ndër të parët.

Në atë turbullirë, duke dalë nga baza, ashtu befas e kapën policët dhe, drejt e në stacionin e fashios. Në xhep ia gjetën një parollë: "Vdekje Fashizmit - Liri Populli" që nënkuptonte se ishte fillim i proklamatës, të cilën do ta shkruanin me shokët e bazës tjetër, për sulm edhe më të ashpër.

- Kush ta shkroi këtë hajmali?! - filloi hetimet shefi.

- Vetë... ashtu më erdhi, nga e keqja...

- Hëë! Neve nuk po na duket ashtu... tregona disa nga ato të zeza... aq sa di... bile, ta shohim zgjuarësinë, ose të "pshurrim në surratin e kuq" që do të na shesë mend, kur kemi fuqinë në dorë!

- Për mend.... s'e di bash mirë... veç sjellja e pahieshme nuk peshon rëndë...
  - Këqyre, këqyre! A ke ardhur këtu të humbësh gjurmë me kopalla, a të kemi sjellë që të na tregosh: "të vërtetën e kuqe"?!
 - As vetë s'e di pse më sollën, por as fund nuk merr këtu....
  - Pa ia djegur nënkëmbë, nuk i merr kryet vesh, veç mos t'ia shihnim sherrin pas vdekjes.
  - Këta derra edhe nën vërejtje flasin lirisht, të lidhur mbyllin gojën... fryma e tyre merr dheun - çohet si murlani...
  - Fol! Çka po ngurron? S'kemi kohë... as durim.
  - Nuk dua... nuk më nevojitet përkthyes! Italishten e di dhe e flas. Madje, nuk e ndjej vetën fajtor. Mund të flasim drejt për së drejti dhe çiltas. Kyfarë përkthyesi: ose nuk e njika italishten, ose i jep lak fjalës...
  - "Bene, bennisimo"! - Mirë, shumë mirë", por do të kemi punë me një intelektual që i qesin sytë shkëndija.
  - Zotëri kapetan!? Rrëshqitëz...
  - S'ka elemente për burgim... çonie në "kazermë" - urdhëroi hetuesi, duke "përfunduar", si ta zhgënjente dyshimi. I lindi një fije shpresë: në këtë mënyrë, me këtë djalosh të zhdërvjellët e gjakftohtë mund të "miqësohej", ose sadopak të nxirrte "diçka" para se ta përdorte forcën, për çka kishte përvojë të hidhur...
- As shefi nuk vërejti se qëndrimi i djaloshit ishte "vizë" për ikje nga kthetrat e buta fashiste ndaj kohës së fortë të djaloshit që posa kishte hyrë në vallen e lirisë.
- As Micani nuk kosiste pa aham; livadhit i binte qoshe më qoshe që ta shihte: a ëshë gurishtë, i butë për otavë, apo hamallë për shtrojë!? Ia qiti pergjelin, në mënyrë që shiu mos t'i kalbëte stogjet, as dimëri mos t'i ngrinte "gjan e gjallë". Mprehi kosën, se kur kositen livadhet përtërihet gjallërimi, era e këndshme begaton shpirtin, e zekosi mundëson shijen e jetës, veçanërisht të atyre që zgjohen herët...
- Ndërsa Micani ruhej mos ta shitojë "e vona" që ta zë frymën për t'i paksuar vuajtjet, edhe Blini shtroi zekosin e jetës që përgëzon lirinë e popullit, e cila fitohet me gjakun e pamatur, me forcat e paepura.
- Ndryshe nuk mund t'i zhgardhërojmë kthetrat e kuçedrës zaptuese që përbinë gurë e dhe.

- Themel, as pullaz nuk i qitet kullës, as rregullimit shoqëror pa zhgadhërimin e hordhive nazi-fashiste.
- përforcoi Gjorgji.
- Mos të ishte rreziku i kuq! - prishi qetësinë njëri që mbante syrin si dhija në dushk.
- Nga këta të pëртејdetit as që kemi ç'të presim përveç ndërrimit të samarit..
- Në rrëshqitëz, bajlozat të hanë në sy biro!
- Moti i mirë shihet në mëngjes, thonë të urtit, por varet se kush është herak i mirëfilltë e kush dremit nën çepallat gjumashe. - vëрејti Blini..
- Po bilbil e paska falur zoti!
- Më mirë do t'ishte t'ja qëndisim ballin para se të na skuqte këmishën...
- Ky është Micani! E, ti "rri para kieve". Ke kohë ta tregosh burrërinë. - ndërhyri njëfarë musteqoshi që s'e humbte pusullën në përplasjet e para. Mburrej se Micanët kursejnë të bijtë e xhinsit të vet: kush prek në ta - "ka prekur në krye të gjarprit".
- Këqyr këndej djalosh! Postkomandantin, nënprefektin, prefektin, deputetë e ministra dhe kryeministrin i kemi tanët; shkollat na i kanë çelur në gjuhën tonë dhe, armë kemi sa kurrë më parë: të mbajmë qetësinë dhe t'i dalim dushmanit përballë....
- Kur kemi gjithë këta "akrana" dhe jeni aq të kënaqur, ç'ju duhet "Besë-lidhja" dyfishe!? - lëshoi grepin Blini.
- Një herë ta kemi falë... t'ia merrshe për gryke më kapreçit... por, rri urtë, se je Mican.... vetëm, mëzorët byrlyken pa shtëнë brirët...
- Sugarëve u falet lazdrimi derisa të dalin prej pelenave, - gjuajti tjetri pa lënë gjë për pasandaj.
- N'u pastë mbetur zuzarëve merak pushteti i kaçadrenjve, popujt liridashës së pari fajsojnë ata që humbin famën e vendin, shkelin vëllazërit e kapen si i mbyturi për shkumë, duke kërkuar shpëtim nga këmishazinjtë...
- Ngadal burra! Shtyrja me fjalë është bishtërim i trimërisë njësoj si të zhgreheshin fijet e ngrehcave ndjellamira. Dhe, ty të ndjeftë zoti biro! Ideali është i shenjtë, por duhet t'ia qëllosh... secili të luftojë për të vetën. As na nuk domë kurrgjë më tepër se hisen tonë. Sot mund të luftojmë pa përzier hisen me të huajt, pa përgjysmuar mëkatet. - murmuroi Sadik Micani si të vriste rrufeja pa pritur pa kujtuar.

Blini, sipas përvojës micaniane të nxjerrë nga dështimi i kryengritjeve fshatare dhe tradhtia e krerëve të shitur për famë vepronte në mënyrë që aradhat mos t'u shembëllenin grezave të shqetësuar, kurse partizanët fisnikëronin mjeshtërinë luftarake dhe shumëzoheshin duke u rritur si fat që gëzon dy vëllazër.. Lëvizja çlirimtare rritej si ushtri gjithëpopullore përherë më e fuqishme dhe bëhej më e shkathët në sulmet e rrufeshme kundër armikut që shtrëngonte rrethimin, pa llogaritur gjerësitë, pa bërë hesap Micanët.

Në këta binarë dhe për këtë qëllim partizanët trima shkrepën predhën e fundit, ruajtën gjakftohtësinë dhe shënuan fillimin e ngadhënjimit mbi armikun që kishte hyrë ku s'e ka vendin. I mëshonin pakëz kotur, por s'kishin as ç'të humbnin përveç robërisë. Dhe, pse mos të luftonin për një pushtet, në të cilin të gjithë liridashësit do të ishin të lirë e të barabartë, në mënyrë që në gjolin e vjetër mos të rriteshin ushujza të reja.

Micanin e brente dyshimi, si pjellë e kalesës, mbase të bijtë i kishin hyrë vetëdijshtëm krijimit të bashkësisë jetësore, pa njohur modelin, pa frikën e gogolit, për të cilin e dinte se shiton pamëshirshëm, as nuk e njihte se kurrë nuk i ishte përfytyruar më surratin e vërtetë. Ishte gjithashtu i bindur se myku i shekujve nuk shkundet nga një verë e thatë, nuk e përbinë vetëm një zjarr.

Këndeje kishte dalë porosia: "ruaju biro"!

Njeriut duhej t'i vinte keq kur shihte Micanët të nëpërkëmbur; herë nga njëri barbar e herë nga tjetri sundues; shpesh edhe nga të dy përnjëherë, ashtu të shtyrë e të pështyrë: pas një miklimi pasonte nxjerrja e të dy syve; në besë të vrarë; të cullakosur i ripnin; të sharë i zvarrisnin kah humnera. E Sadik Micani strehonte të mjerët dhe, u jepte bukë kur për vete nuk kishte mjaft... bimën e zemrës ua besoi forcave përparimtare, pa shlyer gajlen e bartur në zemër: ruaju, ruaju!

Ruaju biro! Se më të mirët shokë kanë dalë ma së keqi kur i kemi lëshuar vetëm kanë shkuar pa zhurmë... kur je vetëm... edhe i ligu të han në sy... Në zor, as në tollovi, thotë Micani, nuk të do kush, as nuk të kursen më me kujdes se ai që të këshillon të ruhesh... se, ashtu ruan veten, shokët dhe truallin.

Edhe Blini dikuj i dukej si tarçuk para ere, si mos t'i zinte themra dy herë në një vend... I ruhej në drrasë të kalbët, as nuk ngurronte në hamendje. Përkundër erës shumë drejtimëshme, ushtroi lëvizjen e mbështetur në efektin e fjalës së dhënë, të përpjekjeve e të veprës që u bë realitet i ditëve tona. Fitoi aftësi, përvojë e besim të pathyeshëm, mbase e shtynte dashuria e vendlindjes, e tërhiqte liria e popullit...

Herët u zgjua, si yll i mëngjesit; në vesën e agut freskoi shikimin, por në tërthoren - midis pyllit - hasi

në pararojën armike.

Pa ndal, pa përpara... Blini ia dha stomit, e shoqëruan rafale mashinkash që kositën kryq e tërthor...

Shungullima tmeroi bjeshkët, ndërsa mashinka e Blinit kokërronte plumbat. Çeta armike u spraps, si të hynte në tokë të zezë; e mbuloi dhe i bërë blozhdë nga një breshër plumbash, që shitonin aq pamëshirshëm. Predha ia hapi gropën para syve trimit partizan, plumbi ia turbulloi orientimin, por nuk iu ndal hovi - nuk e lëshoi zemra.

Përroi rrëmonte rrëgallën, këmishazinjtë lëshuan pritën për të thyer qafën nën ujëvaren që zvarritej si gurrë gjaku, pa diell për t'u terur, pa strehë, pa shpëtim.

Në heshtjen e papritur Blini, shpejt e shpejt, mati më kantar të vet: ndërpreu zjarrin e gacat i seliti në bebëza dhe, shpërtheu terrin. Tërthorës së rrëpinjtë mësyu shtegun, ashtu i rraskapitur mezi ndërront hapin; si pa frymë iu ngjit shullanit përpjetë...

Nëpër dritë të agut hetoi këmishazinjtë që dridheshin nga acari i asaj nate dimëri të egër. Nga frika e sulmit të mbrëmshëm nuk u hahej buka e furrës, as gjella e kazanit.

Edhe Blinin mund ta lëshonin këmbët nga uria dhe hë për hë, s'kishte llogari ta nxejë gacëkeqen në atë skëterrë gati të pakapërcyeshme. Por "një trimëri ka njëqint mjeshtri" strallit i vuri eshkën, qëndresën e mbështeti në Micanët, të cilët në shkrepë bënë çerdhën, në lis gjenin bukën - zinë e përballonin me rezistencë e zjarrin e shuanin me gjak.

II

NJË FAT PËRGËZON DY VËLLEZËR

1.

Atë mbrëmje të vjeshtës së vonë, bryma, qëndisi gunën për të ngrirë zemrën e Gjorgjit që errej pa strehë mbi krye, pa thërrime në dhëmballë, as opinga në këmbë; me dy gaca në sy, me dy fije barot në brez, e një shpresë, me një qëllim: mos të dorëzohej i gjallë, mos të ndalej në vend, ta arrijë agimin.

Hapi më i rëndë, terri më i dendur, rruga më e pasigurtë, shtegu më i largët, vdekja më e afërme. T'i ndërronte edhe tre hapa ishte si tri ditë rrugë, si barrë mbi shpatullat e gjëra të atij krahërori burrëror. Me gjunj të ngulur në dhe, me kryet e ngrehur para, me barkun e prregur nga uria e zemrën që rrahte guximshëm - vendosi të pushojë, aq larg sa të mbështetej për stom, pa lëvizur këmbët nga vendi.. Tani edhe terri i syve ndillte kob, se terri kishte mbuluar dheun.

Kush mund ta merrte me mend se ç'do të ngjante sikur mos të ishte këndellur, mu para agut të asaj dite? Me dy tri pika lagështi të lëpirë nga bari i tharë e tri katër rrënje uthullash nga stapi i zhveshur kreu kafjallin, pa shpresë për drekë. Me takatin e fituar nga uria, filloi të shmangej nga kryqëzimi i rrugëve, nga nuhatja e lagonjve e mllëfi i vetëmburrësve dhe i kryeneçëve, nga hakmarrja e vëllavrasja, - nga terrori i pushtuesit.

Takati ishte i vogël, por vetmohimi i madh; sa rrëzbitej i pari, aq forcohej i dyti; i pari ushqente të dytin e ati frymëzohej nga qëllimi si brumi me tharmën. Entuziazmi rritej për aq sa të arrihej te shtëpia e Sokolit, të birit të Sadik Micanit me të cilin ishin vërzënë kah mosha, bineqë kah dashuria, por larg me shtëpi.

Më e afërmja strehë, më e ngrohta vatër, më e sigurta përcjellje ishte shtëpia e Xha Sadikut, për burrërinë e të cilit shpesh bisedonte i ati i Gjorgjit që atëherë nuk ua vente veshin se çka dhe për kend bisedonin kohanikët nëpër oda të burrave.

Situatat e vështira dhe nevoja për thurjen më të dendur të bisedave të reja kishin pjekur në krye të Gjorgjit njëfarë bindje se me përvetësimin e Sokolit do të fitonte njëkohësisht edhe Sadik Micanin, në besën e të cilit po të shkelte në zjarr nuk do t'i ngjitej gaca. prandaj i duhej të përballonte të gjitha vështirësitë, të ruhej mos ta shihte njeri i gjallë, se mandej edhe për Sadik Micanin ndillej kob i zi.

I rraskapitur niset kah brinja e majtë e zabelit, ku i mrizonin delet me Sokolin e hanin prej një strajce dhe pinin në një burim; këndonin këngët e rinisë së hershme dhe luanin "gjugjas" në livadhet që gjelbëronin mbi fshat, në fshatin me tri vëllazëri.

Çapitjen e hapit e shurdhonin përplasjet e erës, që shndërrohej në tufan të ndjekur me viktima të terrorit ndjellazi. Asnjë dritë bishtuku, në tërë atë natë të errtë, nuk jepte shenjë se atypari do të kishte fshat - edhe qentë kishin prishur të lehmën, as gjel s'kishte mbetur për të lajmëruar mëngjesin - i kishin mbytur vrasësit e lirisë. Gunën kaba filloi ta rëndonte një shi i imtë, e ai fliste vetmevete:

"Pse bredh nëpër këtë shi, nëpër këtë mot të lig, kah ia kam mësyre?... Po, unë e di pse udhëtoj, e duhet të udhëtoj pa marrë parasysh se kush më pengon, kush më hakmirret, me kast ose pa të keq.... Se, e keqja ka hyrë në njeriun, i cili i është bërë ujë njeriut. Vallë, të pres deri të ndahet shapi prej sheqerit? Po atëherë nuk të del rend të shihje se zabeli bëhej rrah, lumi do të rrjedhte gjak, vatrat do të mbeteshin shkret... Por, mos jam ndjellakeq? Jo! Në qofsha i tillë me kokën time e pagofsha! Fajtor është ai që na pushtoi, fajtorë do të ishim në mos e prufshim në mend. Duhet ecur... në krye të fshatit, si kalaja në majë të bregut tymon oxhaku i Sadik Micanit. Kush e di a do të jetë nëna Zizë, që kurrë nuk na lëshonte duarthatë, pa një copë kungull të pjekur. Më puthte në të dy faqet si Sokolin e na thoshte: - hajt u rritëshi për kuvend!...

Ecte Gjorgji i molisur, duke u mbajtur për flatra të vetmohimit, me dy gaca në sy, me një shpresë, e me një qëllim. E fërfëlloi era e thatë, e rëndoi shiu i imtë, i priu drita e syrit, e ndoq hija e vet...

Vonë, pas darke, thirri nënën Zizë, çka nuk ka ndodhur t'i thërritej gruas në derë të Sadik Micanit:

- Nëna Zizë! Nëna....

Një zë i shterrur, aq pa kohë e aq pa rend, si plumb ra në veshin e cingërruar të Sadik Micanit, i cili, si thonë, flente me një sy, dëgjonte me të dy veshët e dinte të përgjegjej më çdo mënyrë. Por kjo e sontmja e befasoi tepër, edhe pse parandiente njëfarë kobi, qysh se filluan këmishazinjtë t'i silleshin rreth shtëpisë. Zgjohej si i dalë nga varri e errej si në prag të tij, se i fëlliquri një herë të kalon nëpër kopsht, mandej të afrohet te dera, një ditë ta vret qenin, mandej gjelin, pulën... Kush duron! Ani Sadik Micani, të cilit s'i bëhej fjala dy... Por, i ligu të mat me kantar të ndryshkët. Prandaj ra në hall, mendonte se ky zë do të thotë diç për atë vatër që kurrë nuk u turpërua.

Dual Sadik Micani, duke përvjedhë shtatin, si nëpër pritë, me zë gjithashtu të matur:

- Kush thirri? Eja në paç njet të mirë, ose pritëm aty!

Ai s'kishte mbetur tash për peng as për dorzan. Ishte plakur e molisur, sa rëndë e kishte të ndërrojë këmbën nga vendi.

- Unë jam. Për të mirë ta kam mësyre... Më fal për shqetësimin që ju bëra... Nëna Zizë më njeh mirë, si Sokolin.

- Hëëë..... domethënë, ti qenke dashamirë i Sokolit a?! Po ç'të solli në këtë kohë?

- Të tregoj më vonë... brenda... nëse ke besë...

Një kujtim i hidhur e përshkoi Sadik Micanin, si thikë e mprehtë, si shenjë që nuk e dinte, a ndjell mirë, a keq. Dikur flitej për trimërinë e tij e tash, para derës së vet të ligështojë!?

- Eja!

Kësaj radhe nuk priu kah oda e burrave, por kah ajo e grave, kah shtëpia e zjarrit, sikur të donte ta sprovonte mysafirin e vonuar, se në pastë ardhur prej zorit do të besojë se nuk kemi havale me të, e në qoftë me hile, pa kaluar pragun do ta lante baxhën. hynë në dhomën me dritaret e mbyllura mirë, shprushi zjarrin e vatrës dhe ia qiti një stol të ulej.

- Ngrohu, se paske mbaruar!

Në dritën e zbetë të gacave që ngjalleshin pas shpuzës së posazbuluar, ishte zbehur dyfish më tepër fytyra që priste puthjen e nënës Zizë. Por nuk e dinte i shkreti se ajo ngaherë ishte larguar në qytete me të bijën. Ta përmendje atë ishte njësoj si të lëndojë eshtrat e kalbur në varrin e harruar. Por, as nuk kishte ardhë këtu pa nevojë të madhe.

Sadik Micani qëndronte në këmbë, si të ishte shtanguar para tij se pas shpine, në këtë rast, nuk duhej t'i sillej këtij mysafiri, as për t'i shërbyer sa për një pikë ujë, se sa për të zité e thotë mund të shtojë dyshimi te ai. Por, as të ulej pranë tij nuk i bëhej, në atë natë të pabesë. Nuk ishte koha për të shtrirë këmbët rreth zjarrit të vatrës së shpërpushur në pikë të natës, të asaj nate plle, siç ishte ajo e se ç'mund të pjellte më së tepërmi e mundonte të zotin e shtëpisë. Nga të parët e dinte se zori sprovon burrin e zjarri arin. Ky është mik i papritur, prandaj edhe pa prituri duhet qitur mbatanë. Por ç't'i bësh hallit të zi? Zizën, zonjën e shtëpisë, e kanë kapluar gajle të papritura; tani vetëm ofshama i ishte ngushllim. Sokoli, për fat të keq, mu sonte nuk është në shtëpi, e kush mund t'ia shëndoshte zemrën e gunduar djaloshit? Sabrija si mund t'i dalë trimit të huaj? Sikur ta zgjonte Zekën mund të bënte poterë, e në këtë kohë është fatbardhësi që edhe mizat flejnë. Zeka është bukur i përpykshëm dhe s'dihet a njihen, në të kundërtën zgjohet kureshtja për t'u njohtuar: ose ta mbajmë, ose ta përzëmë. Nëse thirret kush jashtë

oborrit për ta përcjellë, do të ishte njësoj si të thirrje vdekjen për shpagim; ta mbaje brenda është si ta çelje varrin midis oborrit...

Sokoli është përjashta e Sadik Micani pa luajtur vendit merr një copë buke e djath dhe ia lëshon në dorë djaloshit:

- Shprishi dy kafshatë, sa të marrim pakëz frymë.

Gjorgji u kujdes mos t'i këcente dora grabishëm, edhe pse i kishte ra terr në sy nga uria. Por, çka të shihej?! Një thërrime djath dhe dy duça tul buke, sa për dy bulshi të ngishëm. Era t'i bie lodrës se vet, se tjetër lojë do të niset sa të takohen me Sokolin... Ndërsa Sadik Micani bënte hesap, nga të folurit, veshja dhe mënyra e mbajtjes së armëve, lindi njëfarë dyshimi që tërhiqte vërejtjen se Gjorgji ishte i tjetër xhinsi.

- Si e pate emrin?

- Emrin... Gjorgje...

- Gjorgje?!

Thua se mbi krye të plakut u vërsulën: zharavë, gaca e urëza, sikur derdhet kusia e vluar në zjarr të ndezur. Qoshet e kullës si të pëlcitnin nga tërmeti, të lëkundej shtëpia, si të dridhej varsja e armëve "të çelej kapaku i kresë" - i vëloi gjaku në tru; u skuq, u nxi, u zbeh, prapë u mërdhez....

- Mixha Sadik, nevoja e ka mësuar njeriun të përpiket për jetë.

- Hë, hë! Kaq i ri e fjalën në maje të gjuhës... Por, shih një herë në hapin e parë e je rraskapitur kaq fort! Po kur të thellohet bungaja, më andej, hyn si div e a mund të dalësh si lepur!

- Nuk jam vetëm mixha Sadik...

- Çka? Asi shokësh që të kanë lënë në këtë ditë ke a? Ku janë, pse nuk keni ardhur së bashku, mbasi e keni ndarë mendjen të ma mësyni derën?

- Edhe, ata, si unë, në të tjera konaqe kanë rënë. Ashtu e kemi ndarë mendjen: secili të niset vetëm për t'u kthyer vetë i dyti, i pesti, i dhjeti...

- Por, nuk janë të gjithë të Jevrem Kuqit?

- As Sadik Micana nuk i ka dy kjo anë. Mua më ka rënë hisja e madhe, më e madhe se kapuçi, se mandej edhe do punë po detyrohem t'i shoshis pa dijen e babait, pa hatrin e tij. Shpesh po ndodhem larg

edhe sikur të doja ta pyes.

Sytë e Gjorgjit xixëlluan më kthjellët se drita e zjarrit që nuk ngarkohej më, por tymonte oxhaku.

Sadik Micani, mos i qoftë për kob, pa matur rrezikun, u çel në bisedë si zhgrehet vaji i përmallimit. Si të zgjohej nga kllapia u ngrit për t'i çelur vi fillit të posatfilluar, Gjorgjin e skajoi në strehën ku fshihej dikur, zgjoi Sabrijen më herët se rëndomë dhe, Zekën e dërgoi te Sokoli që të kthehen pa vonesë.

2.

Atë ditë, si rrallë herë, mërrolshëm dhe i heshtur Micani ishte ulur këmbëkryq krye shkallëve të kullës, mbi një postah oqiçi, kutinë e duhanit para gjunjsh e cigaren ndërmjet gishtërinjve si të ngërthyer për të rrëmihur tokën e bukës, kurse gacëkeqen e mbante "përkrah vetës" dhe të ngrehur që ta ruante kryet.

Meditonte prajshëm, si "çel letrat" me të bijt: për brengat e jetës dhe peshën e zullumit që u sillte zaptuesi. Përbihej heshtazi e zhytej në meditime, si për të gjetur shtegdalje.

Nga kjo lartësi "krye shkallësh" shihte si mbështillej lëmshi për shpagimin më dinak, më të dhunshëm e të përmortshëm. Dronte se nuk do të kishte forca që mund t'ia jepnin veshët në dorë zaptuesit. Me kryet e rënduar nga shalli i mjerimit shoshiste gjëra të rënda, më të rënda se kulla që i bënte strehë mikut e armikut: mikut kur ia mësynte me njet të mirë dhe armikut të gjunjëzuar si në besën e bijave të fisit.

Dyshimin e murosë në zemrën e ngrirë dhe shestoi gjërë e gjatë si ta përballonte rrezikun që sillte nata e pabesë, pasiguria e përgjithshme që mbillte frikë e nxiste kundërshtime e kacafytje të papritura dhe të përgjakshme.

Tri brenga e rëndonin të rrokullisej kah vorbulli, ia nxinin gjallërimin e s'ia merrnin shpirtin: së pari, ajo që e mbante gjallë nuk i mjaftonte; pastaj, "diçka" e pashoshitur e brente që mos t'i vyente dreqit gjë, kurse rezistenca që "qet barrën" dhe merr përpjetën nuk ishte e sigurtë.

Durimi i tepruar, pa i dhënë shpirtit "tehir" e mundonte, e shregullimi tronditës i ngjante pamundësisë që t'i kapërthente të bijtë dhe të afërmit para se të zhgardhërohej...

Nuk u qetësua dot, pa përgëzuar ndryshimin që garantonte sigurinë e bijve, të cilët nuk urrenin kend më tepër se atë që "ta han bukën e ta përmbys kupën"!

As Gjorgji nuk nxitoi para se të këshillohej me Blinin, mbase Sadik Micani mund të çonte, në këmbë, jo vetëm djelmte dhe një hise micanësh, por fise e bajraqe aq liridashës - përkundër nënshtrimit ndaj dhunës e shtypjes mizore. Donte mos të sprovohej pa "razi" të Sadik Micanit edhe pse Rinia merrte hisen e përgjegjësisë së guximshme, siç ishte përzeria e pushtetit. Ajo farë kohe nuk premntonte gjë më mirë, as zullumi nuk sillte marrrëveshje, se shekujt kishin rrokullisur Micanin në humnerën e mjerimit.

- Të ligut po i ndihmon edhe koha e ligë...

- Nëse ligështohesh, çu duart prej jetës! Se, ata të hyqymetit pushtues të shkruajnë vullnetarë, ose të shlyejnë nga burrëria.

- Gjorgji s'na ka rënë gand në konak as të pajtojë gjaqe, veç po kërkon strall për eshkë. - i dha vi Sadik Micani.

Blini e Gjorgji nuk lenin tërthore as shteg pa kapërcyer. Çelën bisedën, si hyrje në kryengritjen gjithëpopullore, pa ia lënduar zemrën Micanit që mate e prente me të veten, e të pranishmit ende ia miratonin, mbase animi në anën e Blinit i ngjante burgisë që shpon çelik.

Micani kishte përkujtuar se ne shtëpinë e tij nuk hyhej pa trokitur në derë të oborrit, as nuk ka hie t'i shkohet anësh, kurse prania e Gjorgjit do të thotë të kalosh përmidis bungajës, si pa shteg me hy, pa kapërcejza me dalë. Xhinsi, jonë, thotë ai, mbanë premtimin pa menduar kobin, pa kursyer kryet, se "kau lidhet për brina e burri për fjalë".

- Besa micaniane, si përfillje ndjellamirë, përforcon fjalën e dhënë...

- Mixha Sadik, kjo "besëlidhja e krerëve", pak nga pak po bëhet tërkuzë, mbase i ngjanë një laku të rrezikshëm?

- Lum djaloshi, kini mendjen, mos t'u lidhet fjala në fyt, se mund të këndohet si kafshatë harami, kurse lakut mund t'i gjendet ilaçi, nëse qëndroni burrërisht...

Ndërkaq Blini, si nën hundë, nisi të këndojë:

Në lindt djalë që i ngjanë begut

Mos u rrit për Kuvend!

Çikë n'leftë që ngjanë kah nëna -

Zdrit si dieli, shkrep si hëna!

- Eh, sa hie do t'i kishte Sutës kënga lozonjare. - uroi Gjorgji, si pa të keq.

- Po, ti Gjorgj... e njeh Sutën!?

- Pas... si Blini...Mixha Sadik!

- Hëë, Sokolit ia ngjitët emrin Blini, e tash edhe Sabrijen po e thirrke Sutë!? Ndoshta edhe mua do të më pagëzoni diqyshë"! - tërhoqi vërejtjen Micani.

- Blini mund të tregojë, se ne mbajmë mbledhje... jemi të organizuar...

- Çka!?

- Po! - pohoi Blini.

- Eh, bylykbash, o bir! po, komandar... e ushtrinë? Çadrat ku i kini ngulur!?

- Do t'i shohim! - përgjegji Blini.

- He, more skuth! Mos t'ia kishte thyer turrin "Çykanit të Micanëve" s'të kishte rënë ndërmend për mbledhje, as për kryengritjen që ua shtinë krahët çikat e s'u shpërthekohen gjinjtë!?

- Pasi Jevrem Kuqi është mik dhe shok i yti, pse të kishim havale me Gjorgjin?

- Por, ku je del!?

- Ne jemi shokë dhe, të besatuar në gjakun e tri vëllazërive! Armët do t'i sprovojmë në luftën kundërr okupatorit dhe tradhtarëve. Suta nuk është e vetmja motër që ka hise në çlirimin e vendit nga thundra fashiste. A s'e kanë rënduar edhe atë prangat e robërisë, shtypja e mjerimi?!

- Por, zakonet...biro!

- Pa shkel zbathur, do zakonte e doke, nuk mund të ecim syçelur... larg, as sigurtë...

- A je në mend biro! Kjo kullë nuk është vathë të lodrojnë kuaj e mushka të pashaluar!?

- Kryengritja nuk ka "nge" për stërhollime. - theksoi Blini, pa mëdyshje.

- Por, më duket, prapshtë ia kemi nisur: në vend të të zotit të shpisë - thirrni të zojën... mandej, çelni strofull edhe për mbledhje, e çka është më zi çikat i shtini në valle! E, unë s'ditkam gjë! A e di ti, se kur

bëhet mbledhje në këtë kullë, jo vetëm që s'mbetet Mican pa e ditur por edhe nahija e merr vesh - jashtë saj i ndihet zani!?

- Zëri i kushtrimit po na thërret!

- Ne jemi marrë vesh...

- Edhe qenkit besatuar... por, besa lidhet ndërsy të burrave... he, krahëthatë!

- Gjorgji... e, Kica...

- Hëë! Demek, n'i raftë Suta hise Gjorgjit, ty mund të lëmuaka Kica, e Mica dhe...

- Sa më duket, koha prapë na ka shtënë në bigë... sepse, kur fitorja i ngjanë shkartimit hapat tanë maten me shekuj. Micanët nuk u vunë në peshojë si të vetmit, as hisen e tyre nuk e fshehën për të humbur gjurmë para rrebeshit shkatërrues. Luftuan e qëndruan kundër armikut zemërgur si dhe ndaj huçeve të "të vetve" që mbështilleshin nëpër këmbë si leqe të papërfillura.

As Sadik Micani nuk ndejti haru! Hetoi se koha ecte edhe për xhinsin e tij. Shoshiti përvojën e hidhur të ditëve më të zeza dhe për fat të bardhë, përkrahu çlirimtarët në mënyrë që trojet të bëheshin djep i vëllazërimit e bijtë t'u rriteshin pa urrejtje, pa shpagim.

3.

Në kullën e Micanit jehoi zëri i burrave, jo si cicërrimë bilbili, veç si murmuron reja për së kthjellti. Gjorgji që mbajti fjalën dhe nderonte të pranishmit, s'ia mbante lart, por shitonte rëndë... dhe Blini, atje kah fundi i odës, mbi trapazan shprushi shpuzën e gacave të përhintat... nxisnin kryengritjen e armatosur, në mënyrë që gjaku i liridashësve ë shuante shkruimin e trojeve të marra nëpër këmbë. Luftuan fytpërfytyri me pushtuesit, që kullandrisnin pa mirëseardhje, pa tungjatë jeta...

Shkrepën xixat ngashryese e Gjorgji, pasi merr pëlqimin me shenja - u ngul në të dy gjunjë mbi çergë dhe, si ta prishte qetësinë, ligjëroi me gjuhën pleqërishte:

- Ideali i kuptuar si cilësi e lartë e qëllimit human begaton praktikën jetësore me njohuri që përforcojnë përpjekjet për realizimin e tij dhe nxjerrin përvojë e urtësi, gjithashtu cilësore, si e vërteta e hidhët që shplon shpuzën e zbardh fytirën. Ai nxit ndjenjat e heroizmit - luftën për çlirimin e njerëzimit

liridashës; frymëzon dhe brenë, të çon në vdekje dhe "të këndohet lindje". - çeli zemrën rinore para burrave të fisit krenar.

- Pa ideal jeta nuk ka kuptim, as tytat nuk puçen për liri e barazi, pa të cilat nuk lind dielli që nxenë njësoj. - miratoi Blini pa iu dridhur zëri djaloshar.

- Masën ia paski marrë, por me çfarë gërshërësh do të preni!? - ndërhyri njëri nga Micanët që nuk e kishte zakon të shtyhej me ata të fund-odës.

- Po masim pak si grabas... dhe, do të shestojmë pa mjeshtri të madhe, por degën nën këmbë s'e presim dot....

- Po shoh se nuk do të shkoj hisehumbur... por kush do të mbjellë, a të korrë; kush ia çel derën hambarit; a do të gatuajmë bukë pa egjër!? - murmuroi Micani që të dëgjonin të bijtë, para se ta lente amanet qëndresën.

- Nuk kemi kohë për stërhollime... madje, do gjëra i dimë e do të tjera mund t'i mësojmë. - ndërhyri Blini.

- Por, mos harroni sa djelmosha e kreshnikë të këtij trualli kanë mbjellë për jetë e s'kanë korrë as për një motmot. Tradhëtia i shitoi e pushka i shtrin përtokë... mashkull i kësaj shtëpie nuk ka vdekur prej "exheli", veç ashtu të marrë në thumb, si rrëzohet shenji në përlinën e kuqe. - përkujtoi Micani.

- Katastrofën e zezë do ta shndërrojmë në fitore të përfillur si fat i bardhë. - nxitoi Blini ashtu grabitshëm.

- Po rritet vetëdia për t'u dalë zot të drejtave për jetë më të lumtur. - vazhdoi Gjorgji.

Micani pingalosi sytë kah balli i oxhakut sikur mos të kishte kush t'ia çelte derën pos Blinit, i cili ruhej mos ta therrte me tehun e fjalës, as me qëndrimin që duhet të mbante para se të ndaheshin. Kësi shteku as fjala nuk kishte vetëm një kuptim, por vriste si breshër plumbash, duke vërshuar drejt qëllimit të caktuar. Dhe, për një çast, iu duk si të kishte përfutur "anë e katranë": përkujtoi fodullin që dhuronte fukaranë, e zuzarët i bënin "temena"; nuk harronte xhandarin që thirrej në kanun e vriste pa ligje; fliste për njeriun e urtë, duke ngritur në qiell mbretin që kapërdisej në fron si gjeluc mbi grumbull të plehut e burrat gëdhinin të grirë me krye të ngulur në hu të gardhit, jo të merrnin vesh shpendnia, por të tmerroheshin të mjerët e nëpërkëmbur.

Këmishëkuqët që sulmonin, si pa mend, tashmë përpëliteshin vetëm për ta shpëtuar kokën e krisur, mbase thenin mure e shkelnin megja, për të nëpërkëmbur gjithçka s'ishte i racës së pastër.

- Me këta zhelana s'i dilet në krye! Të gjithë janë të kuq - i kuq është edhe qyteti.
- Me djelmoshat tanë mund t'ia bëjmë disi, por ku do t'u del juve!?
- gjurmët tona bëjnë vazhden e praktikës së ngjeshur me lirinë e popullit. - vërejtji Blini.
- Po, kjo do të jetë fitore e lavdishme, mbase gishti i Micanëve vulos fatin që shlyen mëkate të vjetra e çel shtigje të reja. - përforcoi Gjorgji, pa hamendje.

4.

Në terrin e natës plle lindi pjella bastardhe që ushtrohej me përçarje e premtonte shpëtimin e "botës së lirë" nga rreziku i kuq, kurse Micanët i frymëzonte ideali i përflakur si fat i bardhë në fat të zi.

Përpyekjet për ta marrë fatin në duar të veta nxisnin përfilljen, në mënyrë që mos të zhyteshin në llomin e urrejtjes, e cila shiblonte nga të gjitha anët e lente tehun mbarë kah e veta. Të ashtuquajturit jetima rriteshin si nën sjetull, pa hyrë në hise të fjalës, as të punës; mbanin shpirtin më tehun e skamjes e të mjerimit, pa çelur shteg për dritë, pa fituar hatrin e "vëllaut të madh", i cili tregonte kujdes prindëror e ushtronte rregulla, sipas të cilave nuk lëshonte pe. Kishte ngulur thonjtë diku në zemër të tokës e shkrryhej përtej detit, kurse Micanët përlohnin truallin e vet.

- Komplotet e të mëdhajve latojnë rregullat që cungojnë fatin e vegjëlisë dhe, shatojnë gjuhën e egër për të ligjëruar me djallëzoren...

Sadik Micani, tashmë i kishte rën shqelm mallëngjimit: nxiste Micanët kundër pushtuesit dhe, krijonte klimë të butë për bashkëjetesë të çiltër, në mënyrë që të përforcohej besimi në fitore dhe, filizat e "Livadheve të Egra" të hapnin shtigje për të gëzuar përzemërsinë e Micanëve që punën e kishin armë e barazinë të drejtë.

Në flakën e kushtimit kapërceu nga rezistenca pasive në kryengritje të armatosur dhe, shafiti gllabëruesit që nxirrnin kafshatën e hidhët nga goja e uritur. Çlirimtarëve u dha krah e zemër, forcoi të strukurit nga acari që t'i përballonin shtërgatës së pamëshirëshme në terrin e së cilës okupimi quhej "çlirim" dhe vëllavrasja e gllabërimi të zakonshme.

Mbretëronte një pështjellim i përgjithshëm: të mashtruarit e marrë në thumb "mbushnin hendekun"; tregtarët dhe spekulantët - pasanikët e luftës - zgjëronin rrjetin e marimangës, kurse këmishzinjtë

thurnin kopshtin me tela të thepisur; kolegjinjt përhapnin intriga e bënin tërkuzë tradhtinë; shkelnin mbi të varfërit e bartnin mallra, pasuroheshin, ashtu të kapluar nga ethet e luftës; lëmonin esnafët e çakërdisnin bishat mishngrënëse.

Disa vraponin për parillëk, e disa të tjerë rrethekonin latica e hulli për qifligje, duke lënë qifqinjte në ledinë të zotit; përpëliteshin për të hypur në post të "mëkëmbësit".

Era frynte e nxehtë dhe e egër - frynte nga shumë drejtime, për fat të keq, as retë nuk zhdavariteshin kah kthjelltësia, veç përziheshin si lëmsh që rrokullisej në humnerën e errësirës. Terri sa më shumë degëzohej, aq më tepër gdheshëj si breshër shkatërrues, para të cilit të lëshon zemra për të varrët, pa gjethe lisi mbi fytyrë, pa rrasë guri mbi varr.

Sadik Micani shpërvoli mëngët e xhamadanit, si ta ngushtonte ndonjë siklet i brendshëm, shtriu krahët si skifter i pezulluar mbi kaçubë, shpërtheu errësirën që terratiste shpresën e të bijëve, të cilët laheshin në gurrat e gjakut.

Ecte edhe Blini para dy zoreve, për të shpëtuar nga një mjerim. Dy herë s'i shkelte këmba në një vend, dy net kryet nuk e vnonte në një jastek, ashtu i djathtë në të sjellme, iddhnak në të kthyer të hakut, se përçarja dhe pabesia kapërthenin terrin për t'u shfryrë në viktimat e atyre ditëve të terrorit të zi.

- Me ndryshimin e raporteve mund të gjindet edhe rruga më e drejtë. - vërejtji Gjorgji.

- Që ka ndryshuar kjo stinë po e shoh, por qysh do ta presim motin e ri nuk mund ta marr me mend. - shtoi Micani.

- Duhet të kesh besim e mbështetje edhe në neve.. - përforcoi Blini.

- Ti e di që kur flas unë duhet të ndëgjosh. - ia tërhoqi vërejtjen Blinit; heshti për një çast, sikur të shtrydhte një hise të pendimit të përshtuar me zgjim që mund të nënkuptojë se lehtë kishte hyrë në biseda të komplikuara, me djelmosha aq të papërvojë, por të guximshëm dhe syçelur.

Micanët kishin kalesë të bujshme dhe të ngjeshur me rreziqe të tmerrshme. Notonin nëpër gjak për të parë shtegun që duhej kapërcyer. Por, si partizanë të lirisë, nuk kishin aq përvojë, meqë e kaluara e tyre në të gjitha përpjekjet luftarake ndryshonin rrënjësisht si për kah forcat e qëllimi i fundit, ashtu edhe për karakterin e veçantë të këtij zekosi ndjellmirë. Nuk e kishin aq të qartë si do ta arrinin fitoren pa nxjerrë njerëzit nga ankthi i hutisë dhe i krimeve që shkaktonte okupatori dhe mercenarët e mallkuar që shtërngonin samarin me praçe të reja.

Sadik Micani dëgjonte me kujdes të posaçëm dhe mate me terezi të apotekës; nuk kapej për fjale, veç

për përcaktimin që kishte ndarë mendjen: nuk bën të përciellet Gjorgji pa përgjegje... Shprushi zjarrin, në mënyrë që nga urët e tymosura të kallej flaka, ashtu si i jepnin gaz trimat. Nuk u luhat në qëndrim, as nuk belbëzoi në përgjegje. Por desht të dijë më për së afërmi: ku do t'u dilte ky hap i pa kuti, e mos të sharronin në grykë të topit.

- Të urtë e paski mësuesin biro! Por, të shohim si do t'i dalin nxënësit!

- I urtë është në matje, por në të prerë ia mban anës së vet që mos t'i merret ana pa hak. - vuri në pah Blini.

- Vetëm nxënësit që bëhen mësues mund të ecin në hap me kohën dhe të nxisin përtërirje. - miratoi Baca.

Koha ecte për të mirë të çlirimtarëve dhe Micani ushqente admirim ndaj tyre, por të zezat e këmishazinjve i jepnin shkas mos t'u besonte as syve të vet. Mallkonte zullumin dhe dredhitë e okupatorit - vazhdën e ndyer të kërmillit që villte helm në plagë të pezmatuara.

Shpresa e kishte lënë në mëshirën e fatit kurse argumenteve as që kishte nevojë t'u çelej kapaku, as ndryrë nuk ishin ku s'i shihte shekulli. Nuk kishte hesap të shpaloheshin mëkatet e tokës: vrasjet mizore, dyndjet, as shpërnguljet nga të cilat më së keqi kishin vuajtur Micanët dhe xhinsi i tyre. Mjerimit i zuri majë ardhja e të huajve.

III

S U T A T R I M E

1.

Dy skaje, si dy vlime dëshirash përvluese, shprehnin kënaqësinë ndaj rutinës që shtrin blerimin midis malit dhe, ndaj sorkadhes që bredh ashtu përhhjedhtas si të kënaqej me natyrën rreth e rrotull. Vlmi i parë, përflakte telat e lirisë e mishrohej në qenien micaniane, kurse vlmi tjetër tretej në syrin e pranverës, që jeta të bëhej më e këndshme, rrezet e ngrohta të shkrinin carin e mjerimit e shikimi ndjellamirë të mbërthehej në bebëzat e qeshura. Buloi dafina e "Livadheve të Egra", të cilat i njomë Ereniku që frymëzon begatimin material e shpirtëror; ndërsa Sadik Micani kësulën e bardhë bënte "bardhak" që të pinte ujin e "Gurrave të Bardha", të cilat arrijnë gjelbërimin e "Bjeshkëve të Nemuna", ku rrafshohet shtrojera, si sofër e shtruar me dorë në zemër, për mirëseardhje të përzemërt.

Sutën e Micanëve kurrë nuk e ka zënë agimi pa larë sytë, pa shpërvjelur mëngët. Kah zdirgjej shkallëve rrezës së diellit ia thithte dritën, kur kthehej në shtëpi natën e bënte ditë: shpresën e shkriu në ngashrimin e Nënës Zizë, e sugarit të nënës i jepte gji të vokët, kurse voglushi ia kapërthente duart rreth qafës gastare, mu si gërshetat e fshehura nën shamai.

Me drapërin jetik, korrte çka fal vera, e shkrinte një hise të pranverës rinore, kurse në vazhdën e luftës për liri e jetë më të lumtur u bë pjesë e gërshetës së aradhave partizane, pa hamendje për qëndresë.

Jehona e kushtimit rrëmbëu mburrjen e vashave për djelmosha, ashkun e nuseve për burrat larg shtëpive - fshamën e nënave për barrën dyfishe. Dhe, Suta ecte si shko-eja, pa frikën e grackave, pa gajlen e megjave... por, në rendin e drapërit lëshonte belbëzime që thejnë heshtjen:

- Ti sugari im e unë kërcuna a do t'i qesim dy argatë? Por, foshnja engjullore në heshtje pret duart e shpërdhita...

- Dhe, ti drapër vizëllues mos u ndryshk para se të piqet gruri! Por, edhe drapëri pret të vjelat.

- Mican, or baba! Nën hijen tënde të gjitha brengat më janë më të lehta se ofshama jote! Por, Sadik Micani nuk epet dot.

Refreni i tragjikës së përditshme fundosej në qëndresën e Sutës micaniane, e cila përjetoj ditët më të vështira nën strehën e kullës me frengji të përgjakura. Aty derdhte energjinë e pashterrshme, duke

fshehur vetullat e harkuara mbi syrin larosh. I gufonin "krizantemat" nyansash kuqrrime anës së epërme, bojë qumështi kundruall dhe vishnje kah maja, ku thithte vogëlushi i pabrengosur - thithte gjinjtë e së ëmës kur mund t'i plasnin nga mundi. Në lulen e pranverave të zymta mikloi sugarin, nga i cili priste ngushllim, por u mbush vrerë; mprehu drapërin jetik e thuri me kërrabëza; vekatoi në almiset e shtëpisë dhe përjetoi të zezat e shekullit.

Në lagjen e të varfërve më e mira shtëpi kishte tri këmbë shkallë, një rrugicë të errët midis dy ngushticave - nga një dritare e tri frangji. Strehën e ndante vija që i jepte rrugë ujit të shiut, e muret ia dhanë shpinën stomit nën çardakun e shtrembëruar nga dhëmbi i kohës. Kullat e Micanëve qëndronin ashtu të zhveshura, si pyrgje të vrazhda me fytyrë kah murlani.

Suta shpesh hidhërohej me rrobaqepsin, në maqinën e të cilit punonte, në ndërkohë, me njëfarë qesimi si lëmoshë të terzisë. Por, edhe ajo harrohej përkundër helmit që përbinte nga dyshimi i mbjellë në syrin shpifakeq e smirëzi të këmishazinjve që vlonin si krimba pa krye.

Micanëve zanati nuk u siguronte kafshatën, as toka bukën e motmotit. Mashkujt më të fuqishëm çonin kohën si argatë të fshatit, ose shegërta në qytet me të gjitha brengat e mjerimit. Kurrë s'i kishte thirrur kush në kuvend, ku mund të vendosnin për mirëfilljen e tyre, mbase gjithnjë bartnin peshën më të rëndë. Mundi dhe qëndresa përçonin jehun e këngës së tyre të përditshme dhe të përjetshme.

Pranvera e lirisë paralajmëronte ndryshime që shpërthenin me tërbimin e robëruesit dhe derdhjen e gjakut të lirishtësve. Mbretëronte gjendja në të cilën "buajtë shkryhen e bretkocat ndrydhen", koha e luftës dhe dhuntimet më çnjerëzore. Shpresën për fatbardhësi Suta e kishte mbështetur në forcat e veta dhe në kujdesin ndaj babës Sadik, i cili qëndronte dhe nuk rrinte duarkryq.

Trojet i ngjanin shkretirës, e të mjerëve korbi u krokate mbi krye. Kasollat përdhese dhe kullat dukeshin si të sharruara në dhe sikur të strehoheshin nën sjetull të shullanit. Pas të ngishëmve që u bënë roje xhandarët, erdhën krokodilët e uritur, të cilët shuanin etjen me gjak, gllabëronin tokë për çifligje e pushtuesit i dhuronin bishta për sakicat e fashios, e griha për kryqin e thyer..

Luftëtarët e lirisë ndiqnin rrebela e ushtri zaptuese, të cilëve ua patën mbledhur betë se do t'ua kthejnë opingat praptë...

Suta gjithnjë dilte nga shtëpia me një shportë të vogël në dorë me disa cikrrime që s'binin në sy, si në valixhen me dy funda. Nuk kalonte ditë pa sjellë në shtëpi, e mandej në bazë, diçka të përdorshme, me porosinë: lexo e shpërndaj! Tjetër rrugë s'i kishte mbetur. I ra hise të hyjë nëpër shumë dyer, të njohë edhe shumë njerëz, të bëhej më trimëreshë pa armë, se e armatosur. Ashtu e donte puna në prapavijë -

të ishte më e gatshme se në orën e provimit dhe më e sigurtë për të kryer edhe detyra më të rënda, të cilat dukeshin më të lehta se fjalët dhunuese të armiqve, që shpifnin e helmonin marrëdhëniet dhe jetën, pa u shkuar mendja para kujt do të jepnin llogari...

Në rrjedhën e përgatitjeve ndërthuri gërshetën e luftëtarëve dhe u kalit në sprovat e zjarrit e të çelikut. Prapavisë i çeli shteg: hapin e matur, për përdorimin e gacëkeqes që ndjellte mirë; luftëtarët e njësitit ilegal i ushtronte për frontin e nderit.

2.

Atë ditë nënës Zizë i mbetën sytë kah dera e oborrit, por krisma e shqetësoi sikur ta qëllonte një heshtë në zemër. Dronte për Bacën dhe, ashtu e tronditur brofi në këmbë. Në atë çast trokiti dera. Numroi deri në dy ajo u përsërit edhe të tretën. Me të çelur hyri "Feridja", një vajzë ilegale. I priu pa fjalë... u përqaftuan përzemërsisht, kurse korrierja e lirisë nxuar nga gjiri libra të çelura e letra të mbyllura dhe nga shporta barotin, si eshkë për strall.

- Ç'të bëjmë tani... që trimat janë jashtë e shtëpinë plot barot? -pëshpëriti nëna Zizë.

- Për Bacën mos u brengos! Vjen sa ta kryejë një punë... Unë jam shoqe e tij, së bashku punojmë... por, a ke gjë për ta lagur gojën?

- Pak, veç çka ka tepruar prej drekës... darka është afër... mos na trazofshin.

- Aq fort po trembesh?!

- Si mos të trembem!? Kur vashat bëjnë kështu... po djemët?!

- Po, sikur të rrinim duarlidhur?

- Anë, këtu e ke sosur të qëndrojmë a?

- Ku të gjindemi... dy duar për një kokë... rrugë tjetër nuk ka!

Shpërthente njëherësh urrejtja dhe droja ndaj armikut, si dhe shqetësimi e pasiguria që kishin ngritur pezmatimin e damarëve të egërsuar. Rudhat e mërrolave si tërthore të pashkelura jepnin gajret t'i ngjitej shtegut që çon kah krateri i vullkanit. Vështirë kuptohej enigma: si mund të vepronin ashtu femrat nën zinë e çarshafit!?

Edhe nëna Zizë, me maturi të mprehët, si nën çepalla hulumtonte qëndrimin e vashave dhe, përafërsisht ua përkujtoi se do të ishte mirë t'ia mbanin një krahu, mbase më të dy u çelej gryka mëdyshjeve... por, qëndrimi burrëror lindi shkëndijat e besimit të pathyeshëm..

Nëpër prita çelën shteg.

Porsi lumi pas shtërgate

Vërshoi gjaku breg më breg!

Edhe Suta qëndronte burrërisht e bindur se nuk do t'u shkonte munda kot. Nëna Zizë gjithashtu e dinte se gjuha e femrës nxjerrë fjalën prej shtatë dryrësh, por sjellja burrërore e Ferides dhe qëndresa e Blinit mundësuan të thenin, çdo pritë, mos të mbetej Shtek pa çelur. Dhe, Feridja, me një shembull burrash sqaroi:

Njëri kishte shkuar te berberi dhe, kur i erdh rendi, refuzoi mjeshtrin... priti kallfën. Mjeshtri pa zemërim tha: edhe kallfa ka myshterinjtë e vet!

- Demek, edhe ti qenke njëfarë mjeshtri!?

- Ndoshta, vetëm sa ta qesim argatin në këto ditë të zeza.

Shpotia ishte e lehtë për ironinë e kohës së mbarrsur me pasoja të përdhunta dhe mëdyshje e nënpyetje: si mund ta zhgrehnin vashat kurthën e mos të ngatroheshin me djelmë si kulpëra për vile të rrushit!? Ç'mund të bënin dy gjarpërusha sikur t'i sulmonte kuçedra, a në atë çerdhe çlirimtarësh, ku terej eshka për strallin e pasprovuar?!

Krisi dera - këmba e policit shkeli pragun - para nënës Zizë...

- Qite atë çikë!

- Çfarë çike, nëno?!

- Çikën që e ke brenda! Qite, ose e nxjerrim vetë!

- Ka kohë që i është shterrur gjiri nënëlokës... për çika trokitni në ndonjë tjetër derë...

- Qysh, ashtu? A e pate një, a dy?

- Jo, i paskam mbledhur të krejt mëhallës! Kur e pave çikën teme që t'u bënë dy, si në pasqyrë të thyer... njëqind bojëra përnjëherë...

- Nejse, nejse... por sa djelm, a nipa i paske?!

- Ti po lypke djem e nipa, e ma merr nëpër gojë çikën!?

- Jo, jo! Vetëm... nganjë herë, ai djaloshi po e ndërron qimen: herë veshet si katundar, herë si punëtor; një tjetër herë si lypës, e prapë ndryshe dhe ndryshe... nuk është seri që një ditë veç kur ta shohësh të veshur si polic! Besa, edhe nishana mund të qesë në to, si ia ka nisur... kush s'e njih edhe mund t'i bënë temana!

- He, të lumtë goja! Ku e mer të ketë nëna asi djali që sjell në gisht polic e mafije!? Ju, kur zgjoheni në nadjë, a i lani sytë nëno? Apo s'kini ujë... kurgjë mos m'u gjetë, me shpinë të dorës s'e lë pa u dhënë, një herë, vetullave përpjetë...

- Ndoshta, të paska mbetur vesvese e nusërisë!?

- Bëhet, bëhet! Se, ku i kam rritur këta koca s'ka guxuar njeri i gjallë të kollitet se lere më të flasë me gra te dera e oborrit!

- Atëherë nuk ka pasur rend! A po e sheh uniformën?!

- Mirë po të rrikan! Njeriu është prej veshje... hajvani prej haje...

- Çekërk e paske gjuhën, por "muhabetit po i shtin mish dhie".

- As çorba nuk hahet pa kripë...

- Leri dokrrat! Thuajmë, a ke një a dy djem, dhe sa çika i zen kjo derë!

- Për djalë... po më thahet gjiri... s'e kam këtu. Ka dalur të punojë. E... kjo derë nuk asht shtungë, t'i njehë çikat e djemtë, po pragu i Sadik Micanit.

- Kur ka vdekur ai?

- Për të vdekur pyetne vakufin. Ata i mbajnë mend ato sende... na jemi kthyer kah të gjallët...

- Hëë! Por, kujtou hallë, se llafet e mëdha, te dera e oborrit, mund të sjellin ndonjë musafir të padëshirueshëm që të ngushton te... carani i oxhakut.

- Ta kisha djalin s'do të të leshoja pa kafe.

- Unë... s'kam ardhur për hajgare... ti po më sjell kodër mbas bregu.
- Bash kokrrësh të paska bërë nëna..
- Ani, biri rrafshit...

Kthehet frik, polici dinak, se për mahi s'kishte marrë ajam. fjalët e nënës Zizë zgjuan telat e dyshimit, i frikësuar se në vend të vashës - nën çarçaf - mund t'i dilte Baca e nuk kishte kaçik për mejdan. Pa fjalë, pa përshëndetje kthehet prapa si ta kishte rrokut puna e trollit. Ashtu, i larë më djersë të dekës si t'i ishte kjo e fundit, me fytyrën e zbehtë si dylli, nën hijen e uniformës, duke shpejtuar hapin si pa marrë frymë njohton kryeshefin e policisë: rrethimi duhet përforcuar... në atë oborr, në vend të një ushtari është pak një dhetëshe. Po kërseti nuk do ta njohë qeni të zonë...

- Fort të paska trembur plaka!? Thonë se është kaçake e vjetër. Një fije huj i rinisë nëse i ka mbetur dhjetë si ti i bën lepur! Shtërngou, qen i biri qenit, se kur ia ke shitur shpirtin Duçes do ta dije se t'i çojnë cuklat e uniformës. Ani tani që s'e di kah të kërset më parë! Mirë e paske hetuar që "të kuqtë" janë ashtu që të duket një e të dalin dhjetë njëherazi. Bëhen tebdil, të thotë mendja çka bajnë në trup nuk vlen dy pare e ndodh që mu ata endin postën e partizanëve, e të tjera telashe që po na sjellin kryet rrotull. Në cukla i fshehin letrat e barotin: thua se në të janë zier; djemtë veshen në rrobe vajzash e ato në të mashkujve; emrat i ndërrojnë sipas konaqeve e flasin me të gjitha gjuhët që u nevojiten. Ata nuk shesin salltanet, por kryejnë punë, së cilës lehtë mund t'ia shihnim sherrin...

- A more vesh?
- Siurdhëroni!
- Ne, nuk mund të flejmë, as të hutohemi për së kthjellti!?
- Si urdhëro zoti kryeshef!
- Pse hyjshe ashtu, "si huti në zgjer" dhe pa të rënë terr sysh?!
- Paj...
- S'ka paj! Eja me mua... shih si kryhet detyra!

Pas qëndrimit "gaditu", u kthye polici, si të zihej në lëng të vet dhe, zu të fliste vetmevete: "Për njëri plesht nuk digjet jorgani"; por, sikur të fitonin, këta dreqën nuk ka jorgan që t'i mbulojë, e pse bash lëkura ime!? Se, paskna shitur, shpirtin... e, unë ndryshe kam kujtuar. Tani po ma pret rradakja... në mos tesha për dekë! Çka iu desht bretkocës të shkojë te nallbani?!

Ndërsa policizeza endi çudinë Kryeshefi kryeneç kishte shtërnguar rrethimin trefish, tri herë prit at i kontrollon, at herë vdekja ia terratisi sytë...

Rraplluan dyert, oborri u mbush policë të Kuesturës që vlonin si thnegla të zeza e lavronin si thi të egër; përziheshin si gusat në mjegull. Njëri kazmën tjetri thikën: një shpotiste në ironi e tjetri zgërdhihej si qeni pas ashtit, por kotecit nuk i afrohej asnjëri... diku ia kanë pirë çorbën, nënkuptonte hamendja... është mëkat t'i shqetësoje pulat kur i trembesh ujkut thotë tjetri, ndërsa të tjerët rrëmihnin pragun e derës e rrëzonin urëzat e oxhakut dhe, e quanin detyrë të ndershme... kështu e do uniforma! Por, bastisja zgjati deri sa erdhi kryeshefi, i cili bëri sikur ta mbulonte turpin me burrëri.

- Ku ke lindur ti hallë? - iu drejtua nënës Zizë.

- Pos shpisë sime ku në drek kam mundur!?

- Hë, fisnike na paske qenë! - injoroi ai farë burri.

- Fisnikri i thonë kësaj!? Shih çka kanë mbrapshtuar tuajtë! Mos të solli Zoti ty... do të çmendeshim. Një nuse e kam në shtëpi... Fytyrë ka si gruaja, si burri. E, vetë i kam parë zaptitë e mbretit; më kanë ndjekur yryshët e vojvodës - kam ikur e kam ndjekur si kaçak; kam parë gjithë të zezat, por, kësi mahluku s'kanë parë sytë e mi. Për sa err terri i natës e nxen rrezja e diellit kisha deshur të më qillonte në dorë - sall sa rreh çerpiku - gjashtëshja e Sadik Micanit!

- Mos, bre! Se, edhe ne jemi burra: besë e burrëri mund të kemi... Por, a ke kend të fshehur?

- Mbrend? Po, more... çka po sheh. Të gjallë jemi. Qe, çka merr oda: dy femëra e katër mure...

- Dy? E, ku është tjetra?

- Edhe ate do ta shikosh?

- Po, kështu është rendi. Policia duhet ta heqë merakun... për t'ju lënë të qetë..

- More, në qafë ashtu, ti po ma shëndoshë zemrën. Por, ndali ata të tjerët, mos të hyjnë në odë....

- Këqyr zonjë... se bën e kërseti, nuk mbet kush të t'i tregojë fisit se çka ndodhi!

- Hajt, zotëri! Se, ai që e shkrep strallin nuk është këtu!... keni zënë vang t'ia bëni shtëpinë rrëmujë!

- A ke kend të huaj?

- Çka? Të huaj po kërkoni a? Ku je të pastë nëna! Pse na keni munduar, ne edhe veten? Për të huaj,

qitne pullazin në temel! Qe, ku jam unë... aty, në dollap e kam fshehur nusen. Ti e di qe na kemi havale. Por, po shoh se qenke burrë mirë... nëse do ta shikosh - çele derën e dollapit - shihe! Na fytyrën e ruajmë me të tjera sende.

- Por, këqyr se mund të bëhet keq!

- Keq e më keq është kurdisur kjo dynja!... veç bëre tënden! Se, mos të ishte e dollapit nuk ia kish zgjedhur nëna djalit të hasretit...

Ra dreqi në gogël. Në bahen e thurur me pej të tjerrur në furkën jetike, luhatej kryeshefi, dinakëria e të cilit, dashur e padashur, duhej përcjellë me ndonjëfarë trimërie. Sikur të lente amanetin e fundit, shtërngoi zemrën që s'dinte çka është ngrohtësia e nënës, ngjeshi kollanin e uniformës: të djathtën e vuri në revole e të majtën në reze të derës së dollapit duke "hëngër shtatin" nga droja... asgjë nuk lëvizi. Ngrehi deren rrëmbyeshëm... por, iu terruan sytë nga bukuria e nuses që shkrepë si drita në terr e përcolli pyetja përgjegje:

- As këtu s'po doni të më leni vend a?

- Qetsohu "zonjushë!" Rendi e do kështu...

- Çfarë drek rendi është ky? Njëqint dreqër të të shohin përnjëherë. Im shoq ende s'i ka nginjur sytë... e, ti të më bëhesh pasqyrë!? Qe ku jam! Reja e Sadik Micanit - a ke gjë për porosi?!

3.

Lëvizja zgjerohej si zjarri që kaplon malin; forcat çlirimtare shtoheshin zinxhirë. Por, terrori shitonte si reja: me majë të thikës skalisnin yllin e kuq në ballë e në krahëror të lridashsve; nën saçin e skuqur ndërprenin nënqeshjen e foshnjeve që nuk dallonin gjësendi përveç buzëqeshjes së nënës; në shpellën si grykë humnere varrosnin përparimtarët. Llogoret e përqëndrimit shndërroheshin në katakombe të përmotshme e trojet vajtonin nën thundrën pushtuese.

Qëndresa e prapavisë gjithashtu shpërtheu terrin e natës. Suta trime - në pikë të ditës - kaloi në aradhën partizane, mbase punën e mbërthyer në harqet ilegale do ta zbërthente me grykë të pushkës, pa hirin e mashkujve, pa nënçmimin tradicional. Vashat micaniane ternin eshkën në gjirin që ngacmon shkëndijat... por i mallkuari sulmonte rreptë: vriste e digjte pamëshirshëm, si pa mend në krye.

Krimin e mbytnin në gjak dhe urrejtjen e lanin me vdekje, duke mbështjellë nënat në zi: njërës ia vranë djalin, tjetrës burrin; kësaj vëllaun e asaj motrën... njëqind të zeza përnjëheri. Shitonin gjithkund dhe gjithsesi, mbysnin mizorisht e varnin në litar, hudhnin të gjallë në zjarr e të plagosur i varrosnin në gropat e çelura për istikame; me thikë ua nxirrnin foshnjen nga barku i nënës, ashtu në mënyrë të pashëmbullt.

Nuk epej Micani kur i soseshin mjetet paqesore e të mirëkuptimit... skuqte tytën e gacëkeqes. Të birit i thote: shtini dru zjarrit që t'i nxehen urëzat oxhakut... se, hekuri farkohet sa është i nxehtë!

Rrugës mbeti një shok, të cilin sigurisht mund ta shkyenin ujqët, ose do të vdiste nga uria, sikur Suta mos të kishte nxjerrë nga strajca të vetmin ushqim: një thërrime djath sa për ngushëllim dhe, "ia ngjiti dorën", i dha gajret deri në cak - në fshatin më të afërm.

Në muzgun e përgjakur u nisën tutje, me forca të përtërra nga i tërë fshati. Ecën gjithë natën për të dituar gjithë ditën, diku afër "Urës së Gurit", ku do të bëhej aksioni kundër një kolonie armike, e cila përkundër praktikës kishte vendosur të marshonte ditën, kështu hyri në konfrontim të hapët dhe para kohe, pa kafjall, pa përgëzuar agimin.... pushimi do t'i ngjante ëndrrës.

Nata ishte ndarë nga dita, e kolona i afrohej vdekjes. Partizanët kur panë se ç'ndodhi, veç u degëzuan dhe u ngjitën për pozicione, ashtu si ua imponoi koha dhe vendi: mos të lëshoni "makinë me katër rrotë", njeri me dy këmbë, as gjë që lëviz mos ta kalonte urën, për mbrojtjen e së cilës ishte pak dhjetëfishi i njësitit që do ta rrëronte ndërsy të këmishazinjve.

Me shpejtësi rrufeje e zemër partizani; me besim në fitoren e mbështetur në fuqitë e veta u dha shenja për zjarr. Tymi i dual makinës së parë e të dytës, mandej edhe shumë të tjerash që u rrokullisën njëra mbi tjetrën në ferrin e asaj dite pa diell. U kryqëzuan në urë: sa në grykë të saj, aq edhe nën të, në ujë e nën rrugë. S'u bëri pare pushka as mitralozi, as mortaja e tanku, të cilin e lëshoi ura e lashtë...

Pozita ishte e fortë, por më të fortë ata që luftonin pa gajlen e vdekjes. Nga automjetet e armikut u bë një barrikadë e shregullt, mu para urës, sikur të kishin ardhur të mbroheshin e jo të shpërthenin murin e gjallë - nuk ishin mësuar të rrethekoheshin si në shpellën pa derë.

Suta kishte ngulur në një pozitë nga shiheshin Komandanti dhe Komisari, por kurrresi t'u afrohej, sa nga terreni i thyeshëm, aq nga zjarri i armikut që nuk pushonte dot. Secili partizan ishte vetë i treti në çdo skaj të zikzakes, që më vete paraqiste një bunker herojsh të paepur.

Në breshërinë e mortajave të armikut kokërroheshin pushkët e partizanëve, të cilave s'u shkonte huq: sa

të shtëna aq të shituar. Luftimi u nxe edhe më tepër kur kah e vona, artileria e armikut filloi t'i sjellë dëme të ndieshme njësitit të Sutës. Ushtonin male e lugina - lumi i kaltër skuqej nga gjaku i dëshmorëve të lirisë.

Tërheqja ishte e pamundshme, nën zjarrin e predhave, në rastin tragjik "vdekja është më afër se këmisha"... asnjërin s'e lëshoi zemra: nxeheshin në zjarrin e lutës dhe e ruanin gjakftohtësinë, si parakusht për suksesin e aksionit, për fitoren pa kushte, edhe doemos... por, ja! Një predhë zhduku Komisararin me grupin e tij. Suta si e shituar, shtinte më zemrueshëm dhe me nxitim të të shpejtuar.

Artileria mizore gjuante bregun e urës nga prapa-kodra. Në atë çast një tjetër predhë, çon në hava Komandantin me dy treshet më të afërme. Si duket armiku kishte vërejtur dhe, shumë përpikët qëllonte pozitat e trimave që luftonin për lirinë e popullit.

Erdhi rendi të vendoste Suta, e cila as kesi shteku s'u kursye të tregojë cilësitë e rralla të luftares së paepur. Dha shenjë të ndalej zjarri, e gjithë sa kishin mbetur të hidheshin në gropat e predhave artilerike dhe, nga dy-tri treshë në njërën sosh. Artileria qëllonte vazhdimisht pozitat e posa lëna. Por, këmbësoria armike, pa mundësi të përparojë në drejtim të njësitit të kokërruar u kthye prapa për t'i qenë më e lehtë tokës që shkelte...

Disa orë me rradhë nuk u dëgjua tjetër pos fishkëllimës së predhave dhe gjëmës së këmishazinjve. As kjo gjendje nuk theu moralin e lartë të trimave partizanë, të cilët sipas vërejtjes së Sutës pritën çaste shpagimi më tragjik dhe pa lëshuar pozitat, pa lidhur plagët...

Nga heshtja e papritur armiku disi u bind se partizanët do ta kishin lëshuar pozitën dhe, rralluan të shtënat, pak nga pak ndërpreu edhe zjarrin. Ushtarët si buburreca u lëshuan mbi automjetet e shkatërruara, për ta dërrugësuar qëllimin e tyre për kalim.

Pak para perëndimit të diellit Suta komandoi: zi komandoi për këmishazinjtë.. Një breshër plumbash përsëri kositi ushtarët e fatit më të zi, si këmishazinjtë që u ngjanin krimbave të futosur në atë korrije fatzezë për të dy palët. Në sheshin e nderit binin Micanët si duajt në arat e lavruara nga predhat e zjarra që shuheshin në gjakun e ngrohët të partizanëve të lirisë.

Dielli perëndoi, u fsheh pas reve të zeza që puthën horizontin e kuq, duke u shtrirë mbi lëundinën e përgjakur, ku njësitit i Sutës, gati i shkatërruar, për të parën herë farkoi hallkën e fitoreve zinxhir. Njëmbëdhjetë shokëve e shoqeve nuk iu gjet copa "m'e shti në dhe"... Dhe, shumë robër lufte dorëzuan armët para Sutës...

- Më mirë t'i kishim vrarë të gjithë, se kështu të dorëzuar! - pezmatueshëm shungulloi zëri i disa partizanëve.

- Do t'i vrasim një nga një. - përsëritën disa që kishin vetëm dy ditë vjetërsi në aradhë...

- Atë krim nuk e bëjnë partizanët! Ne nuk i vrasim robërit e luftës. - përgjegji e urdhëroi Suta e cila duke iu drejtuar të zënëve rob zu të ligjërojë a të këndojë:

Ma shkel't pragun

t'lamë me gjak,

ma vratë djalë

- t'vetmin djalë!

Po ju fali

nga shpagimi:

që t'i thoni

n'pa'it nanë -

T'rrisin djelm

si djemtë tanë!

IV

NË SHTEG TË DRITËS

1.

Stina që kishte marrë në thua shkeli në pragun e motit të ri, ashtu ngarkuar me thyerje e mëdyshje, pa shpresë për dushmanin, pa mirakëndje për liridashësit. Të gjithë dronin, dronte edhe armiku prej ndryshimeve të papritura nga pasiguria që dridhte telat e zemrës e ia ndërronte shartet pushtuesit.

Lëvizja fitonte qëndresë për sulme më të organizuara dhe më të përgjakshme. Çlirimtarët nuk rrinin duarkryq, as nuk pritnin dhuratën e babadimrit. Befasitë bëheshin të rëndomta: në to e nisën, ndiqnin rrugën duke mbizotëruar frikën.

Nuk ishte fillim i hershëm, as këmbë s'kishin marrë për të qëndruar në këmbë të veta, në mënyrë që grushti të shkrepte rrufe, gacëkeqja të bëhej automatik, top e tank - rrugë e çlirimtarëve të paepur, në mesin e të cilëve rinia merrte musht për të çelur si behar, të cilit i këndonin duke derdhur gjakun rinor...

Nuk ishin pjekur shtalbat që t'u përballonin valëve të përmytjes. Në befasitë e përnjëmendta dhe të një pasnjëshme valëviteshin ashtu pa çelur lulen e jetës. Shpresonin se mund t'i përgëzonte liria e popullit - agimi i motit të ri. I dronin rrjetit të marimangës, por i mëshonin bunkerit të helmetave, sikur këmishazinjtë të ishin milingona pa krahë, pa krye.

Prapavia shtërngohej, zgjëronte bazat e përforconte aradhat, ushtronte rininë për sprova ku fitohet përvojë që then kryeneçësinë e pushtuesit, të cilit çlirimtarët ia shkrinin akullin nën këmbë, nuk ia shuanin terrin e syve që ta shihte fundin e turpshëm.

Rinia depërtonte ditën për diell nëpër bajoneta të përgjakura që mbillnin mjerim duke shtuar mëkatet e tokës, përkundër qëndresës së pathyeshme të liridashësve që s'e përfillnin forcën kundërshtare.

Para dhe pas sulmeve të rrëmbyeshme forcoheshin lidhjet, pasonin diverzionet, sabotimi dhe atentatet kundër tradhtarëve.. Këmishazinjtë përfundonin me ofshamë: "poveri noi" (të mjerët ne), pa përgjegjen e tatës, pa uratën e nënës. Një kurthë e zhgrehur mundësonte formimin e një aradhe që çonte dy hapa më afër shtegut.

Lindën forca luftarake që mbanin në shpatullat e tyre gjithë peshën e luftës për liri dhe çelnin shtegun e shpëtimit nga vdekja e zezë.

Paraditës i vinte era mbrëmje, kurse në bazën e vogël, me rreze veprimi të gjerë, vetëm udhëheqësi, korrieri, një shoqe dhe Baca vepronin dhe mund të dinin çka farkohej në atë nyje udhëkryqesh, ku shestohej pergjeli, sipas të cilit përcilleshin shumë mjete e forca të përgatitura. Hallkat ndërlidhëse të çlirimtarëve, ashtu të farkuara shtoheshin, si shumëzim mekanizmash veprues, kurse teknika dhe shpirti i kundërshtarit nënkuptonin këputjen e zullumit - shuarjen e famës së rrejshme.

Osmani kishte mbyllur "kapixhikun" për t'iu bindur urdhërit të pushtuesit, kurse Sima, si ndërmjet dy zjarreve, nuk e bënte dot atë punë. Prej qeverisë s'kishte ç'të presë më zi, e baza si fq i panjohur punonte në fshehtësi, mu nën strehën e helmetave pushtuese. Kundruall, në një afërsi të padëshirueshme dominonte zyra e Kryeshefit të Kuesturës, nga vërojtohej baza - çerdhe çlirimtarësh e shtëpi "kryeneçi", kurse në stacionin përkrah dyerve të saj vlonin uniformat si shitëblerësit ditën e pazarit. Roja e armatosur ndërrohej në çdo dy orë, pranë së cilës kalonte korrieri i lirisë që përhapte zërin e kushtimit. Aty në njërën ndër mbledhjet e veçanta u formua edhe Shtabi i Ushtrisë së Qytetit, në të cilin Bacës i ra hise njëri ndër funksionet kryesore.

Nëna Zizë, thataqe si krrabë sane dhe Suta trime, me krahë hapur pritën Bacën. Ndërsa Sadik Micani brengosej për të birin, kujtimi i të cilit e përgëzonte: i qeshnin mustaqet e bardha nën vetullat mal, por zemra i grihej më vete. Kujdesi për të dhe veprimi që do të zhvillonte nga prapavija e brengosnin pa masë, sepse "Njisiti i qytetit" çonte dheun si urithi, mu nën strehën e helmetave fatzeza. Tashmë edhe Suta e ndiente veten më gëzueshëm, mu si Baca në gjirin e Organizatës së qytetit që përgatitej fshehtas të vepronte me vetmohimin që nxiste hovin rinor të liridashësve.

- Puna e jote asht në nishan nëno! - çeli një hise të zemrës Nëna Zizë.

- Edhe vetë po gjuaj...

- Por, shih çka po bëjnë pushtuesit!? Atje e vranë një, aty i burgosën dy, këtu i varën dhjetë e trishtuan të madh e të vogël...

- Sutë! Merre këtë material vëne në çantë dhe siguroje... Dhjetë shokë në ardhëshin priti... për çkado të pyesin, ti hesht. Kështu bindet korrieri se te ti është materiali. Kur të thotë: "a e çelim çantën", atij jepja në dorë.

- Si bëhet!? Çika ime t'i bëhet perde dynjasë, animë me gojë të qepur. Kësi dersi e kësi sundi ende s'kam parë... as mos pafsha!

- Nëno, lumë nëna! Kjo duhet ta njohë, jo një, por një dhetshe dhe më shumë, me të cilët do ta shkyejnë

bjeshkën.

- Hë! Sikur ta kishte kaçikun e Sadik Micanit nuk do të lente pritë pa thyer, as shtek pa çelur. -
murmuroi Nëna e mvrenjtur si re që shpërthen me shtërgatë.

Dialogu do të zgjatej, por koha nuk ishte e përshtatshme. Baca kishte ardhur për të humbur gjurmë, kurse këta të qytetit duhej të largoheshin si të zbuluar. Duhej të çelte shtigje të reja, dhe mos ta humbte lidhjen me Mixhën Sadik, i cili sa herë e puthte në përcjellje dronte se nuk do t'i kthehej më. E dinin se në rrugën e lirisë shkon koka pa short por nuk deshtën t'i nënshtroheshin fatit, se edhe ura han shumë lëndë...

2.

Baca kishte përfutur përtej "Gurit të shpuem", nëpër shkëmbinj të pakalueshëm e tërthore që ta humbnin rrugën parasysh. Sa ta fshijë shtrezin e çepallave tfillonte tjetra tërthore duke mbjellë shpresë, se ky shteg do të ishte më me fat. Megjithatë, i kujtohej Mixha Sadik, me zemër zguer, pa pllumbat në përqaftimin atëror. Terrori fashist dhe mllef i vëllavrasjes përhapeshin si ulurimë ujqësh të tërbuar. Në vazhdën e përgjakur, çelnin plagë e shtonin vuajtje të padurueshme: në çdo kënd varfëri, - varre në çdo hap - vdekje gjithkund. Ikja shndërrohej në ndjekje e ajo në sulm. Acari ngrinte e terri t'i verbonte sytë, por xixat e lirisë depërtonin si xixillonja në korrien e re. Dhe, Baca zdirgjej shpatit, jo si merr teposhtëzën, veç tërthores që çon kah kryeudha.

Arteret e gjëra e nyjet e forta, si gjymtyrë qeniesh që po luftonin me vdekjen e jetën shtonin optimizmin e duhur që të mos i nënshtroheshin fatit të imponuar nga armiku. Këmishazinjtë - klyshët e ulkonjës të mveshur në lëkurën e qengjit rrethekonin "tufën" e bardhokave që u printe oqiçi i ngrehur për vegë të kabanës.

Ecte Baca, ecte kah shtegu i largët dhe i ngushtë, të cilin duhej ta zgjëronin çlirimtarët. Diku kah mesi i rrugës zu të meditojë: vështirë shkelet kjo rrugë dhe, më vështirë kalohen pengesat në këto ditë të kobshme në terrin e ngjeshur me ethet e urisë. E vështirë qenka lufta pa barot dhe më vështirë t'ia grabitësh armikut që duhet thyer të mos çoj më krye!

Si mund të kalohet nën strehë pa të rrokur pika; të veprosch mbarë dhe fshehët, kurse pushtuesi i mëshon prapshhtë dhe përledinë. Si thërriten njerëzit në luftë për çlirim, kur edhe zaptuesi premton liri!?

Ai lidh besë me krerë e bajraktarë, e dënon dhe vret liridashësit. Ajofarë lirie që sjellin pushtuesit është vetëm dhunë e mjerim ndaj popullit të mashtuar. Por, babai më pat thënë: "hajt se të mëson nevoja", e vetë ende s'e kisha kuptuar urtësinë e tij...

Një bindje e përfilli: Furtuna do të na sjell motin e ri!

Çdo xixë drite derdhte margaritarët e saj, terri sikur t'i humbi para syshë, e këmbësoret e çonin për midis rrahut të përgjakur - andej kah partizanët trima trasonin rrugën e lirisë, duke çelur shtigjet fatbardha.

Edhe nëna Zizë që kishte hallet e veta... një ditë prej ditësh vërejti se Baca po bisedonte diçka me Sutën, njëherazi, dyshoi mos kishte ndodhur ndonjë punë e pahëshme. Ajo tani vërente çdo lëvizje të saj. Dhe, brenda dy tri javësh, tri katër herë u duk njëfarë djaloshi i pashëm, por i veshur keq, me të dalë qejfit. Dikur filloi të vinte edhe një vajzë, për hieshinë dhe guximin e së cilës katër burra dyshonin në vetveten. Ishte ilegalja e pashoqe, si për kah zani që i kishte dalë, si për punën që bënte nën çarçaf, e strehohej në bazën e lirisë mu nën strehë të helmetave. Por, nëna, si nënat e zemanit dronte nga sherri i armikut, e mendohej më të veten, t'i binte në fije se çka sillej rreth tyre, në atë shtëpi përdhese me një mysafir të zemrës e dy femra të nderit. Nuk u durua, i tha:

- Sokol! Lum nëna, po dua diçka të të pyes, por s'po di si t'ia nisi. Ndoshta qenka e njëmendët se mbas një gëzimi vjen një hidhërim: do ëndra të kqija po i shoh, dofarë njerzish si po hyjnë e po dalin, njëfarë shqetësimi që e ka rrokur Sabrijen, diqysh edhe mua m'i kanë shtuar gajlet...

- A ka ardhur kush përveç Grushtit e Ferides?!

- Jo, vetëm pak të duken dy a? Njëherë sjellin e sjellin... mandej kthehen e marrin e marrin, sikur të mos kishin tjetër zanat, veç që t'ua ndërrojnë vendin sendeve. Njëri bart ta shterrë detin, tjetra mbledh ta veshë ushtrinë, animë edhe me armë! E, unë... di se çka të thehet në këtë shteg, pa krye njeri nuk ndreqet! Mandej, asaj Ferides, nganjëherë, po i merrte gjuha në thua, si mos të ish e xhinsit tonë. Po droj... edhe pse e do Sabrijen si të kishin dalë prej këtyne kryqzave...

- Ndoshta, do t'ia mësojë ndonjë fjalë, sa të mirreshin vesh me kojshi!

- A di çka? Leni shiblat! Kur kanë le tuajt të mitë kanë marrë malin. Është regjur nënëzeza me gazep... e, kolleve edhe çorbën ua kam pirë. Por, thuajm ti mua, shkurt e trup, kush është ajo?!

- Motra e Gjorgjit!

- Çka? Gjorgji nuk ka motër, vetëm në qoftë ndonjë drej kushërirë e tij! Ku drejtin i gjeni këto leqe e t'i

lidhni këmbët, me t'i marrë edhe mendtë. Kjo të m'i japë ders çikës së hasretit, ta mësojë allafërënga, besa edhe mund ta shtinë në ndonjë bungajë që krejt fisi s'mund ta nxjerrë! E, ty të duket burrëri!?

- Nuk është punë fisi, as sherr nuk të pjellë prej saj. Madje, nëpërmjet të kujt do të merresha vesh me Gjorgjin?!

- Në pastë ai motër për t'u marrë vesh me shokë e dashamirë, unë nuk kam çikë për mahallë! Tjetër është që Sadik Micani e Jevrem Kuqi janë miq. Njerëzit e tyre kanë marrë krerë ndër njëri tjetrin dhe kurrë për rrafshi nuk kanë rënë. E, çka bëni ti e Gjorgji "hajde de", por çikën mos ma shti në valle që s'di kush i bie as kush këcen! Krejt jini bastardhë, s'lidheni për këmbë as për krye. Ç'dreqi të pruri këndeje? Edhe në mos e pata darkën, pa m'u dridhë zemra rrudhja këmbët pranë urëzave. Me Sabrijen krenohesha e tash po do të më shtish gjallë në dhe...

- Mos...

- Jo, mos... po, ja! Ta solli edhe një "hajmali"!

- Jepma!

- More, a do t'ia ndërrosh bigën, apo të jap mend unë!?

- Ëëë; Mos u zemro! As unë nuk kam baba më shumë se ti, as krye më të padhimbshëm. Baba Sadik nuk të ndërron me mua. As nënë nuk kam as dreqit nuk i jam falë ti më ke rritur! Sabrija u ven kapak të gjithave... tani nuk kam kohë për më gjatë, vetëm kur të kërset dera e oborrit "tak" numro: një, dy, tre; në raftë edhe një herë numro prapë deri në tri, e po qe se edhe të tretën kërset ashtu, para se të numroje hape që të hyjë brenda, kushto që të jetë edhe në tesha ushtarake qoftë, se edhe asish kemi me vete. Kjo është detyra jote!

- Po, more kokrroshi i nënës: t'i kisha veshët e lepurit e hapat e drenushës nënëlokja këtë amanet nuk mund ta kryejë, kështu si po thua ti...

- Në daç të mos mbetesh pa mua, bën kështu, si të thash! Ose bën si ta merr mendja... tani bëhet vetëm si të mirremi vesh. Çdo mospërfillje mund të sjellë kob...

- He, preftju ora të zezave të kësaj tollovie! - fshani Nëna.

- Lamtumirë!

- E mira të ktheftë në shpi, biro!

Ecte Baca tërthoreve të panjohura për të gjetur shteg që ta shpërthente rrethimin. Bënte përpjekje të forcohej besimi edhe ndaj prindërve të shokëve me të cilët farkonte fatin.

3.

Micani ecte pa hamendje, edhe pse rrugën nuk e njihnte gjithaq, as trugu zgjer, as "Blini plak" nuk premtonin hije as freski më të madhe. Lufta çlirimtare vesohej me gjakun e lirishtësve, kurse Baca ua lagu barotin këmishazinjve që vrisnin e dhuronin - kurdiseshin në çardakun e lashtë e trojet i shndërronin në lëmë pa bereqet.

Baca i vuajtur dhe i mallkuar përqafoi babën Sadik, përshëndoshi Ramën me dorë në zemër dhe, iu përfal Idrizit të cilët pasqyrojnë rrudhat që ravizonin mjerimin më të trishtueshëm:

- Gjaku nuk e lanë mjerimin, as nuk kursehet për liri. - ngushlloi njëfarë Micani, i cili nuk ia arriti qëllimit me lot, me gjak.

- Skamja na verboi dhe, shpëtim kërkua te ai që na bënte gropën...

Befasitë e sprovat, rrudhat e ndërthurura si gërshetë e pakrehur, mprehnin heshtën që tregonte shtegun. Baca përshëndeti idealin e përcaktuar dhe besimin e pathyeshëm, duke iu përkushtuar rendit të ri shoqëror, për të cilin qëndroi aq burrërisht dhe, ndiqte gjurmët e përflakura. U nis më herët që mos të haste në ushtrinë e armikut, as në rojet e saj; por e ndalën rrebelat mu para pusisë. Nguli këmbë: qiti karabinën përfaqe, muar në thumb të parin dhe, ua tërhoqi vërejtjen të tjerëve, mos të çaprapikeshin, se s'kish punë me ta, veç t'ia lëshonin rrugën. Asnjëri nuk luajti këmbën, ashtu me gacëkeqe të ngrehur... Shpejt, u hyri ndërmjet njëri nga kërcnuesët: Jam ndërmjet! Dhe, ashtu përvujtë kërkoi falje. Se, nuk donin të vriteshin vëllezërit ndërmjetveti...

I vinte keq për lëshimet që bënte, sidomos në dëm të vet, por nuk epej; bënte të kuptosh se edhe ashtu ishte i kënaqur e zor mund t'i shihej të keqët. Kur ishte në pick u ndihmonte të tjerëve; kafshatën e ndante përgjysmë, veçanërisht me ata që ishin si ai, ose vetëm për t'ia shpëtuar jetën njeriut. I ra kryq e tërthor prapavisë që çlirimtarët të sulmonin ballë për ballë. Sa shtërngohej rrethimi i armikut, aq forca të reja u dërgonte partizanëve, të cilët ngjallën besimin e masave të gjëra popullore dhe bindjen në fitoren e lirisë e cila nuk sheh dritë pa vdekjen e fashizmit.

- A po e shihni atë mullar të krrusur kah toka? - me ironi vërejti njëri.

- Hë! Kur nuk shnuket sana rend edhe mullari shtrembërohet!

- Edhe nu rrëzofte në lëmë të vet bie...

Micanët, tashmë, kishin vërejtur se ata të trapazanit po ia merrnin anën kryeodës! Dronin se do t'u kushtojë shtrenjtë sot, veç mund të krenoheshin nesër. Në llogari të Bacës bëheshin trillime dhe shpoti enigmatike, por ai ecte me ngulm, si ta çelte një shteg ndjellamirë e tjetrin ta shpërthenin me kast.

Fronti i çlirimit, pa pritur pranverën, pa drojën e dimrit, çoi në armë bijët e bijat e trojeve e Micanët u përcaktuan për t'i dalë zot vetes dhe bashkëvendasve - bashkësisë jetësore, pa gajlen e uniformës, pa dhimtën e dëmit. Nëpër tehun e humnerës, me konfrontime të përgjakshme shkelën tërthore e çelën shtigje që çojnë drejtë unitetit të forcave përparimtare, pa shibla ndërmjetveti, pa krimba nëpër këmbë.

Një tel i çekërkut ia zgjoi Bacës pejzat e trurit, për aq sa mos të ecte trok. Me barotin e rrëmbyer nga i huaji dhe, me qëndresën e Micanëve të paepur shpërthente rrethim e pengesa, mbase edhe Micani ia kishte dhënë uratën, e tërthorja e çonte drejt cakut. U thellua në bungajë dhe, papritmas, hasi një pylltar. Gëzohet se mund t'i tregonte gjësendi që të përfillej më lehtë; por ai farë mistreci i rafinuar, në vend të përgjegjes e pyeti:

- A të priu, a e ndoqe?

- Më priu dhe e pasova. Po prij që të vazhdojmë...

- Hëëë!... me krye nën sjetull!? - lëshoi grepin pylltari që hetoi se Baca nuk ishte vetëm, as aq i molisur, s mund ta sulmonte ariu vetëm për vetëm.

Baca u nis, si pa të keq, megjithqë në këtë tërthore fjalësh provokuese, pylltari muar përgjegje e mend përnjëherë.

Këmbëngulës në tërthoren e vet, i hyri përpjetë grykës së Erenikut pa ndërruar mendjen as qëndrimin ndaj përcaktimit, pa ndalë hapin... nguli mbi një shkrep, mu te "Gurra e bardha"...

Por, çka të shihje? Dy ushtri të kacafytura për vdekje, dy ide të kundërta: për një truall të lakmueshëm, nga këmishazinjtë që vjellin helm, e partizanët të cilëve u qitnin sytë gaca.

- Para partizanë! - zbatuan parollën e tërheqjes.

- Prapa! - në heshtje, thyen qafën këmishazinjtë, të cilët i hutoi breshëri i plumbave "vikama" që kalli tmerrin e vdekjes në radhët e kundërshtarëve të cilët, edhe të shkapërderdhur, formuan zinxhirin e zi në tërthoren pa shteg.

Baca fitonte takat e gjente forca të reja që të përforconte frontin e qëndresës. Përkujtoi porosinë: kur mendon keq - mos prit mirë, veç puno mirë dhe shumë. Rruga që ndiqte vetmohueshëm ndriçoi horizontin e popujve të vegjël, të cilët shpresën e kishin në sy e ardhmërinë në bashkëjetesën që duhej krijuar...

Kushtrimi i frontit të përbashkët kalli optimizëm si të thëriste në dasmë, në të cilën plumbi bëhej "dhëndërr" e vdekja "nuse". Micanët ecnin rrugës së lirisë si krushq të çlirimit kombëtar dhe të sigurisë sociale; por Micanit i turbullohej para syve - i skuqej nën këmbë:

Mos po më flet veç fjalë të mira?

Mos po m'jep shpresë ngadhnjimi!

Se po i shoh do re t'vështira...

4.

Ecte me mend dhe, ngutej ngadalë, sipas përvojës dhe urtësisë micaniane, në mënyrë që qëllimi të bëhej cak ndjellmirë, e urtësia përcaktim i përfillur. Për çka s'i punonte çekërku - pyeste të tjerët dhe, nisej vetëm e kthehej me shokë. Midis gjolit, çeli vinë që të thahej kënetat e vjetër për kultivimin e bukës së re. Tërthoret i bënte këmbësore e atë rrugë që nisej e ngushtë e zgjerohej si hapësirë e papushtuar.

Dredhitë dhe pështjelimet armiqësore çoheshin si shibla të pahjedhura, e bëheshin tërkuzë për konfrontime përmasash të gjëra. Thyerjen dhe shkatërrimin e reaksionit e vështirësuan edhe mbeturinat e së vjetrës, të cilat mbështillehin nëpër këmbë.

Duke u kthyer nga baza ilegale, në pragun e së cilës sosej njëra nga tërthoret e lidhjeve, Bacës i ndodhi një befasi shqetësuese: në nyjen ku ndalej rruga që çonte kah baza tjetër, në të djathtë të qendrës së qytetit, iu përplasën sytë në helmata, mu si vret reja për së kthjellti. hasi patrollën, një dhetëshe këmishazinj, të cilët kishin zënë rrugën tërthoras dhe zgërdhieheshin me femrat që rastësisht kalonin atypari. Mpihet si ta shihte vdekjen sy më sy!

Nguli më të dy këmbët e hapura si furkëza që mbajnë shtyllën, me të dy duart në xhepa të pantolloneve

të leckosur dhe, "gishtin e lëngut" në dy gacëkeqe, si dy gjarpërusha, të ngrehura me çarkun vdekjeprurës. Midis rrugës, tashmë pa kthim, pa huti, "iu bë" sikur të ecte rruga, minarja e Bajrak xhamisë i dukej me maje kah toka, i sillej si fuza rreth boshtit të vet. Dhe, kambanat e Kishës si të rrahnin për kungim, e nën këmbë i dridhej toka; veshët i ushtonin si gjëma e Bistricës. Syri pishë pasqyrohej në njëzet sy të këmishazinjve si në pasqyrën e thyer. Vetëdia i tha të maste hapin, ose të rrudhte gisht kundër patrollës që ende s'kishte ardhur në vete nga ajo shfaqje që mund të bëhej më tragjikja e atyre ditëve të zeza...

Tragjedinë e shmëngu një shoqe e Sutës, e cila duke zbuluar nga pala e çarçafit syrin që shkrepri si hëna e re, magjepsi këmishazinjtë, si t'u kishte ofruar dashuri e jo mashtrim të papritur, kështu që Baca përfitoi të zhdukej sikur ta kishte lëshuar toka: e përbiu rruga e çlirimit, e përfilli lidhja ilegale...

Eci, eci nën hijen e fantazmës së zezë dhe shënoi gjurmët e hapave fatbardhë, përkundër dhunës fashiste, e cila nga lart mjegullonte diellin, e rrafshit mbillte mjerimin që s'e kishte parë toka: shtini thikën mes vëllazërve, e nëna mblidhte eshtrat e të birit ose të bijës...

Ecte nëpër shtigje pa humbur udhën, pa thyer qëndrimin. Këmbësorja së cilës vetëm partizanët e lirisë ia dinin skajin e qiti te tbanat e Micanit, kurse thelbi i çështjeve të Lëvizjes qëndronte diku më thellë - në zemër të shkëmbit - mbi kryqin e thyer, mu aty ku fashistët thithnin helm e derdhin gjak.

Dy djelmosha e një vashë nxitonin si pararojë e rrufeshme, me shungullimën që nisej si erë e lehtë e vërsulej me shtërngatë: thenin prita e post-bloqet duke çelur portat e "Qytetit të Kuq".

Baca përfilej tërhores së tretë, si nëpër tri shkalalë nën tri strehë me një pullaz, ku çthurej vargoi i ushtrive më të forta që derdhnin helmin e gjarprit më hidhërak dhe stolisin dredhitë e dhelprës bishtdjegur.

Në vazhdën e mjerimit, si nëpër labirinthet pa shtegdalje, jo si ta ndërronte drejtimin, ve' si ndërmjet guximit dhe befasisë shkurtoi tërthoren. Por, në muzgun e mbrëmjes që ndillte ditë të kthjellta, një dhel për dinake kishte bërë kerdë në pula e zogj dhe gjelin e kishte prerë. Micani "ia bëni betë": e ndoq dhe e zuni në pick...

- He, i gjorë! Në vend të këmbës ke kapur rrënjën. - mashtroi dhelpera.

- Fëk, tak! - lëshon këmbën dhe, kap rrënjën... si të merrte mend për tjetër herë.

Të nesërmen Micani urdhëroi mashkujt e shtëpisë të thurnin dy kosha: njërin më të vogël dhe pa derë, kurse tjetrin për një këmbë më të gjërë, me deriçkë aq sa mund të përbirohej dhelpera. I vendosi në

afërsi të kotecit. Në koshin pa derë mbylli një gjelucë e mbi të koshin e madh me deriçkën që mbyllej pasi të përshkohej dhëlpëra nëpër rrugicën harkore ndërmjet të dy koshave. E ngujuar në grackë, pa mundësi ta shkyente gjelucin, dëshmoi se "ka mjeshtër mbi mjeshtër": palohet sikur të kërkonte mëshirë. Mican duke çmuar dinakërinë e saj e liron nga gracka "me besë" që t'i gjindej në ditë të zezë...

Bacën e përfilli mëngjesi i asaj dite, por në çastin kritik e befasoi një dukuri e çuditshme: u gjind në bigë, si në grackë të kurditur. Dhe, ç'të shihte!? Në çdo hap një pritë e një varr... para çdo grushti të ngritur - dhjetë helmeta kërcënuese; më përtej shfaqet një gjarpër, të cilin nuk e kishte kursyer fatkeqësia, por instinkti e përplasi në majë të një lisi, përreth të cilit kishte kapluar zjarri që përbinte tokë e qiell:

- Më shpëto! - iu lut Bacës.

- Pa marrëveshje s'ka besë... një vëlla ma ke helmuar me pabesi. - përkujtoi Baca.

- Por...ai ma pat këputur bishtin...

- Dhe ti iu kërcënove tim atë: "derisa të jem unë pa bisht e ti pa djalë, mes nesh nuk ka besë"! Ndoshta ke qenë i bindur se gjithmonë vetëm mund të helmoje... digju që t'i mbetesh besnik krimt!

- Nëse më shpëton - po të betohem - se u pajtova... kërko dorzanë... kend të duash!

- Dhelprën! - kushtëzoi Baca, ashtu si ta këshillonte "Ora e Micanëve".

- Ashtu qoftë! - miratoi gjarpri.

- Baca, pa u hamendur, puqi jo grykën e pushkës, veç shkopin mbi degën nën këmbët që nuk i shihen, e gjarpri rrëshqet nxitas dhe i lidhet në fyt, në vend që të zbriste në tokë...

- E patëm besën për pajtim?

- Po... veç... sille dorzanin...

Baca, ashtu pa shpresë, "thirri dhelprën" dhe, ajo ia behu frik... pasi kërkoi arsyen u drejtohet:

- Si mund t'u ndaj pleqëri derisa ti e shtrëngon në fyt e ky nuk çel dot gojën!? Zbrit në tokë! - i thotë gjarpri, e ai tup në tokë, kurse Baca ende priste çka do t'i thoshte edhe atij...

- Çepoi! Çka po pret!?

Baca i prapavisë kapërceu një sprovë të rrezikshme dhe bëri dy hapa të sigurtë: ushtroi guxim e urtësi dhe, busullën e orientimit e seliti në shtegun e dritës.

DEGËZIME FATBARDHA

1.

Micanët ishin të atillë dhe, jetonin asisoj që asnjë kohë nuk i përkuli - bëheshin hise e saj - nëntë u regjën duke përballuar stuhinë e moteve. U dhanë grusht dyndjeve e mend barbarëve që vërshonin si kope ujqësh mbi "njerëzit me bisht"... por "dardha e ka bishtin të gjatë".

Vërshima e gjakut përmbysi begati të krijuar me djersën e ballit dhe me dritën e syve. Të marrëve në thumb u mohohej gjallërimi dhe qenia, mbase jeta e tyre përshkohej me trimëri, përpjekje e luftë të pandërprerë. Por u regjën në mot të keq: pushtuesi gjithmonë gjeti rast e mënyra gjithfare ç'prej thyerjeve mizore deri në mashtrime më dinake për t'i nënshtuar sikur t'i shpëtonte nga më e keqja - çfarosja barbare; të bijtë i ngriti kryengritja popullore, e ata mirërritën traditën krenare të mosnënshtimit se "mermeri thehet por nuk përkulet" dhe, kur humbte kryet njëri krenoheshin të tjerët:

Nga krahërori i shoshitur gurgullonin frushkuj gjaku, si rrjedhë burimesh që derdhen rrëke e formojnë lumenj, të cilët "i terë thatësia", si ujin që thith shkrumi i tokës së shkelur nga thundra e pushtuesve, të cilët harrojnë të bijtë e bëjnë krime ndaj të tjerëve. Mjerimi ngjesh mllëfin e urrejtjes që nxit vëllavrasjen.

Sadik Micani në shtatë ditë të javës gjashtë herë i shpëtoi vdekjes. Një motmot ka katër stinë, e atë e dënuan për aq sa stina të bëhej vit, në mënyrë që t'i shkurtohej jeta para kohe. Të tillë kishte shumë, e shumë pësuan fatin e tij, por mbetën shumë të gjallë të fortë, të cilëve u tymon oxhaku dhe u ndizet zëri përtej "murit".

Në praktikën jetësore, Micanët dalloheshin: për zgjuarësinë, guximin dhe ndërgjegjën e pastër, pa ngatërruar fenë me kombin, as urrejtjen me vëllavrasje. Shquheshin për aftësitë e tyre në shpërthimin e rrethimit dhe, për mirëkuptim me të gjithë ata që shtrinin dorën e mirënjohjes. Rritën njerëz të pushkës e të penës: për mal e për qytet, tribunë e martirë që u ranë kryq e tërthor shpellave e shkrepave - krah për krah - me bijtë e popujve liridashës.

Edhe të thyer nuk epeshin; të rralluar, të krasitur e të cunguar u shtuan dhe muarën musht nga jeta, së cilës i qesh fati i bardhë. Forcoheshin Micanët për të treguar se janë ata që janë: të shkathët, të urtë dhe të thjeshtë: Pa i ngucur nuk të bien në qafë, por mund të jenë edhe të padurueshëm nëse "nguc grejzat

me krande".

Të kapërthyer në bigën e ngatërresave për interesa të veçanta, në kushte e rethana të papërfillura Sadik Micani me një kanun të lashtë e një grusht grerëza çelte vi si lundërza që çan valën pa parë bregun.

Bënte një hap e haste dy armiq, të cilët ia shanin prejardhjen, e emrin s'ia zënin dot në gojë!

Në hapin e dytë ishte kthyer... por, ç'të shihte!? Në anën e epërme ia kishin shtënë skelën çardakut, që të rrokullisej në gurishtën, ku provonin drapërin në kallinj të papjekur.

Pa ndërruar hapin e tretë, pa ardhur në vete, korbi i krrokati mbi krye, mu nga çerdhja e kurdisur në blirin e mrizit, kuvend e të pleqërishte... e, ai ishte pështetur për mur: ose mish për sqep, ose sokol mali... se, për dy sqepa s'kish ushqim, as brijas s'jetohej dot. Ora e ligë i kishte shituar - dita s'çelej ditë, as nata s'ishte natë: e para nuk ngjallte mirëqenien, e dyta nuk kishte besë.

Komandanti i ekspeditës ndëshkuese kryengritësin e ftuar në darkën e pajtimit e kishte pyetur:

- Çka bëni ju kur ndonjërit i mbetet kafshata në fyt?

- I mëshojmë grusht mbas qafe! - ishte përgjigjur ashtu çiltas...

Pashai dinak e kishte vjerrur në litar, para se t'i kryste pushka për besën e thyer.

Mrekullia zgjati shekuj me radhë dhe, Micanët matnin kohën me hijen që nuk e ndiqnin, por u printe, si shpresë që nuk shuhej dot, veç ndillte ditën që t'i kishte dy agime: diellin që do të nxejë njësoj dhe, thyerjen e zgjedhës nazai-fashiste.

Ndërkaq Gjorgji "ditën e premtë" pa njohur huqet, mentalitetin dhe qëndrimet laramane të Micanëve, si pahiri, por i çiltër si e don koha, kishte çelur bisedën pa matur hapin. Kërkonte përkrahje edhe atje ku nuk e përgdhelnin. Se, Lëvizja duhej të fitonte me çdo kusht: njohur e pa njohur, me gjak e simpati - me grushtin e mbërthyer edhe atje ku ta kthenin pushkën kur se prisje...

- Ju jeni të mashtruar! Armiku po ju rekruton dhe, po luftoni edhe kundër partizanëve, kurse në aradhat e tyre ndodhen edhe bijtë tuaj më të mirë. A kujtoni se ata s'i rrok plumbi!?

- Neve mund të na mashtrojë armiku, por nuk i mbesim borxh!

- Deri tash shumëfish jemi tradhtuar: në besë edhe në bukën tonë, por kësi shtegu po ndihet njëfarë flladi...

Gjorgji hetoi kundërshtitë ndërmjet Micanëve dhe rolin e dyfishtë që nënkupton, jo forcën që të vret e

s'të le të qajsh, por atë që çon në luftën e armatosur të gatshmit dhe bën për vete ata që s'e kanë pasur ndërmend atë punë! Megjithatë prania e Micanit freskoi bisedën për mirëkuptim që të mos nxehej gjaku i mosmarrëveshjes, se "njëra dorë lan tjetrën e të dyjat lajnë fytyrën".

- Prej sot edhe më pakës razi, Gjorgjin, as shokët e tjerë të Bacës e të Blinit jo që nuk do t'i nguc kush, me mend në krye, por, edhe do t'u ndihmojmë, se tash e mbas do ta qesim rendin bashkarisht! - porosiri Sadik Micani.

- Hë, e kush na qenkan këta kapisuza!? - shungulloi një zë që tërhoqi vëmendjen e të gjithëve. Por Mixha Sadik bëri si t'i shtinte veshët në lesh dhe, vazhdoi:

- Kur ta ndieni tehun e sharrës mos i cakroni fjalët, veç puçni hutat kundër pushtuesve edhe pse shitojnë në të dy anët. Por, ruhuni që të ketë kush t'i rrudhë gishtin gacëkeqes... që të bëhet mirë... pra, kurrsesi prej prite, as mbas shpine, rreth gardhi as në moh... kundër anmikut, çfarëdo kohe që të jetë, te na i dilet vetëm ballë për ballë, ashtu si e kanë zakon Micanët... kush ta shkelë këtë traditë tonën le ta shlyejë veten prej burrërisë, kanunit e fisit...

- Mixha Sadik! Armët nuk na kanë vajtur për trimëri, por burrat i ka rralluar dushmani, si reja lisat në zabel.

- Biro! Nuk shlyhen të këqiat vetëm me grykë të pushkës, se ajo "sa e ka grykën aq e ka edhe nafakën".

- Ç'prej se na tymon oxhaku, urëzat i kemi të nxera e çarkun të ngrehur dhe, shkrepur e kemi vetëm për ta ruajtur nderin e krenarinë e xhinsit tonë.

Armiku puthte e shitonte; fliste me gishtërinj dhe nëpër tel prej skajit në skaj të botës. Kur e kishte ngusht lëpihej për besë, e nëse shlirohet bën cikrrim për kusur ose mish për topa.

Megjithatë, në kullën e Micanit përherë është ruajtur shenja që përket me gjak e zi, cak i breznive micانية që qesin farën në ara të veta, ashtu si merret në dorë fati i quajtur liri.

Shtërgata me vetëtimë dhe zjarri i barotit shrrëgullonin gjallërimin e Micanëve, ashtu shëmtueshëm, sikur fantazma t'ua merrte mendët e të lenin pasdore luftën kundër zaptuesve të stërkequr, të cilët luajnë lojën e vet dhe, marshojnë duke gllabëruar çdo gjë të mundshme: thejnë rezistencën, rrëzojnë ura e rrafshojnë megjat, rrezbisin unitetin kombëtar që të errësohet horizonti i popujve të vegjël, se ujku do mjegull.

Në trojet micaniane kryqëzoheshin interesat e pushtuesit, vrungullonin shpatat perandorake, e të nënshtruarve u rrokullisej kryet përtokë.

- Zaptuesi ngreh trekëmbëshin që të na gozhdojë në kryqin e thyer.

- Shpirtrat e këqinj mbjellin farën e urrejtjes që të mjerët të kërkonin ndjesë...

Në atëfarë rrëmuje, Ereniku fryhej breg më breg, vala gurgullonte rrëmbyeshëm e buxhillat e gjakut i shpërlante "shiu i rahmetit". Micanët i mëshonin zhyt e mbyt, pa parë shtegun, pa u dalur kush zot... Përbironin si pyka që nxjerr pykën dhe, shprushnin shpuzën e gacave të ruajtura në terrin e syrit.

Gjyshi ngrehte tespihët duke lutur Zotin, e askush nuk ia tërhiqte vërejtjen, se ishte tfilluar rrugës së amshimit. Kishte lënë armët vjerrë, se i dridhej dora; por vargu i rruzave nuk i ngatërrohej dot... shihte hordhi e ekspedita ndëshkuese, çallma e shallvare, sakica e kryqa të thyer që ia errësonin fillimin për t'ia skuqur edhe fundin e jetës së zezë.

Dhe, ndërmjet shkrepave të pashkelur e qiellit të pakapshëm, Sadik Micani adhuroi çerdhën e shqiponjave; preferonte begatimin material e shpirtëror, pa zhgulur këmbët nga toka, të mirat e së cilës bëjnë bazën themelore të mirëqenies dhe të harmonisë ndërnjerëzore. Ekzistencën që bëhet bazë e themeltë e kërkimeve të sprovuara.

Përkujtonte kuçedrën e plagosur, e cila para se të jepte shpirt, duke shkëpuardhur si pula kryekëputur, bënte krime të shëmtueshme ndaj Micanëve: një herë në sulmet pushtuese e herën tjetër duke ikur. I vriste sikurse ata të kishin faj për kapitullimin e saj të turpshëm; madje kreu i korbave ravizonte kufij në hartën gjeografike, me kompasin që nuk njeh breg, kodër as bjeshkë; nuk përças përrua, lumenj, dete as oqeane, veç rrëshqet shrrëgull, si ment mbi kapuç.

Korbi - ndërkaq - nga shkrepat e maleve nxirrte krimba për sqep, kurse në ledinat e përgjakura përbinte hisen fatzezë, e Micanët i mëshonin si të del ku të del ashtu shytas: krahu i djathtë e këmba e majtë nuk

e mbanin dot hapin me kohën, mbase kur shkelë e majta grykën e shtegut krahu i djathtë merr tatpjetën nga inati e smira.

Prandaj do të bëhej diç e mrekullueshme sikur të formohej një BËRTHAMË INTELEKTUALËSH profilesh të ndryshme të cilët do të përcjellnin ngritjen intelektuale të RINISË së shpërngulur nëpër botë; t'i ushtrojë në lavrën e thellë të vetëdijes kombëtare; t'ua joshte dëshirën që dijen dhe pasurinë e fituar atje ta mbjellin dhe ta shijojnë në trojet e veta, në mënyrë civilizuese dhe të organizuar, siç e don organizimi i forcave të afta për zhvillimin e gjithëmbarshtëm kombëtar.

Micanët ishin siç janë: të shqetësuar, por të çiltër, mbase gjyshi si "trim budallë" mbushte kapsollaçën kah gryka e kurorë i bëhej grykës së topit. Nuk i rrinin në grezë sherri; por në konfrontim e matnin rrezikun. "Tashmë, edhe partizanëve nuk u mjaftonte vetëm manzeri, veç rrëmbejni dhe përdorin aso armësh që hedhin shumë predha nga një tytë si mashinkë që i heq kreni mitralozit. Veprojnë shpejt në grupe të vogla që të dukeshin shumë; shitonin gjithkund dhe gjithnjë, marrin forcë duke lënë pas vetes mundësi për shtigje të reja.

Sakrifikuan bukën e zemrës për lirinë e popullit. Pa hisen e tyre nuk mund të mugullonte gjelbërimi i trojeve, as retë e zeza nuk do të zhdavariteshin dot. Ata vunë gishtin në ballë dhe në gacëkeqe: shtërnguan rrypa e rrethatore, farkuan strallin e truallit, e ndezën eshkën e terur; mprehën kosën jetike për frytin më të begatshëm të të gjitha të korrave.

Nddrydhën mllëfin e urrejtjes e të vëllavrasjes. nga kthetrat e zeza nxuarën teknikën e domosdoshme, se "nuk thehet muri me krye". Në prushin e oxhakut skuqnin çelikun e rrëmbyer, me të cilin shpërthyen rrethimin këputën hallkat e robërisë dhe përgëzuan fitoren, në të cilën do t'u rriteshin djelmoshat shëndetëshëm si qiparisat e përhyedhur kah kaltëritë e qiellit. Puthnin gjelbërimin e brigjeve të pashkelura e begatonin shikimin ndaj botës - luftës e paqjes. Përforcuan radhët e grushtin, brumosën besimin ndërmjetveti dhe forcuan afrimin e bashkëvendasve; ndriçuan atë që bashkon të përçarët dhe mëkëmbën gjallërimin.

- Mixha Sadik! Për një mauzer vritshi nga dy ushtarë të mbretit dhe ankoheshi se po ju bëjnë zullum...

- Ata ishin gjarpinj gjakpirës dhe, na kokrrojshin si herren lehtë e rasadit...një pushkë me fishekë na duhej për qëndresë, një fyshek, si ai i vezmes, për vete që mos të binim gjallë në dorë të armikut, i cili nuk të falë, veç mbasi të shlyen prej burrërije të vret... për ta trembur "miletin".

- Armë keni, mund të siguroni edhe në tjetër mënyrë!?

- Po, edhe pa i lypur... veç po na kushtëzojnë: "besën me barotin", në mënyrë që një fyshek ta shpraznim për ata e një për miqtë e tyre, "kollankusurit" t'i mbetej pushka shkretë, të na fiket dera. Dhe, kurrë nuk i kemi shprazur katër mauzere me një dorë: një gisht ngreh vetëm një gacëkeqe; tjetrën s'e kemi shkrepur pa e menduar vdekjen... prandaj një fyshek e ruajmë pranë vezmës e një pushkë për djalin që mbetet në bark të nënës, nëse i ati i ka rënë në log të mejdanit. - përkujtoi Micani.

Në ndërgjegjen e të nëpërkëmburve irnosej një mbresë e zezë: pushtuesit mposhtin vlerat më të larta, për të ngritur burgun e popujve - pushtetin e shfrytëzimit të përdhunshëm.

Revolti i përgjithshëm popullor, megjithatë mbërtheu grushtin që ia mbathi patkojtë për t'i grahur ashtu dathur e pa kapuç. U "dha mend" këmishazinjve të mundur, kurse kryqin e thyer e nguli në udhëkryq, si shenj përkujtimi të zi - përbetim që atypari mos të shkelë këmba e zaptuesit. Mbase nuset tona bartnin "peçen" e zezë mbi sytë e përлотur...

3.

Micani hetoi që po tejkalohet "taktika" e dikurshme e lufta merrte karakter të drejtë; por dronte se i huaji mund t'ia ndërronte bigën: përsos teknikën e ushtron metoda të rafinuara me djallëzi, dredh gjakun e të nënshtruarve, shtynë për hakmarrje më të përgjakshme.

- Me tri pushkë të thata, në tri kodra të vetmuara, qëndruam vetmohueshëm dhe çuam zërin gjithandej si në katër anët e rruzullimit. Zjarri i kryengritjes kapërtheu mal e fushë. - përkujtoi Sadik Micani, duke pohuar se nuk ishin të vetmuar, as të vetmit që i jepnin gaz rezistencës, e cila u rrit në kryengritje të armatosur.

- Pa thyer njërin armik "këtu", nuk mund t'i merret ana tjetrit "atje", as të forcoheshim për t'i mundur përfundimisht të dy përnjëherë.

Një armë e rrëmbyer nënkuptonte dhjetë armiq të shituar, një bunker i zhgrehur gjithashtu shënonte dy hapa më tutje, kurse një grusht shkëndija jepte qëndresë e optimizëm për shpërthimin e rrethimit, me sulmin e rrufeshëm të mbështetur në forcat e veta, pa "shybelinjte" që bjerrnin kohën njëra këmbë, si "pa kapak në krye".

Aradhat e vogla, me çlirimtarët e njohur e të panjohur, u ngritën si ushtri heroike që u dha zjarr grykave - jehuan "Bjeshkët e Nemuna" e vargmalet e Sharrit.

Në baticat e zbaticat e jetës që ishte luftë dhe, të luftës që duhej fituar, gllabëruesit e fryteve të lavrës së përgjakur - tregtarët e drithërave e të "robërve" pasuronin me djersën e fshatarëve e të punëtorëve dhe vënë në peshojë virtytet e larta të Micanëve, se të vetat nuk kanë. Të huajt thurnin kamxhikun me dredhët e kurrizit dhe, mprehnin bajonetat që të merrnin vesh kryengritësit, të cilët e dinin se "nuk trembet arusha nga lëkurat".

Atëbotë shkohej në luftë për të vdekur, si "me le". Mësynin shumë e ktheheshin pak. Dhe, sa herë janë ftuar Micanët për pajtim, aq edhe u janë "hangër fjalët" për t'ua nxirë fatin: besa u është thyer, e fenë ua ndërronin, duke mohuar edhe kombin, për ta qitur në pah të vetin. Humnera e çelur për njëren përbinte edhe palën tjetër.. Megjithë, në kushte e rrethana të robërisë okupatori sa për sy e faqe hapi shkolla në gjuhën amtare, mu në çerdhet e kryengritjeve më të përgjakshme. Micanët përfillën alfabetin e gjuhës së tyre si fryt i përpjekjeve që shprehën ndërgjegjen e luftëtarëve të lirisë, të cilët njollosën terrorin më çnjerëzor të "vandalizmit Xhon-turk", përgjakën gjakpirësit e Yrysheve e të Bateres dhe... qoftë fundi i këmishazinjve, të cilëve nuk u mbetëm borxh.

E egër ishte natyra e maleve tona, as nuk mund t'i përshtatej tjetër natyrë më e egër. Idhnak ishte edhe Sadik Micani që mbi pluhurin e ashtit të babait ngriti vetëdijen e të birit, për lirinë e popullit, për unitetin njerëzor, ashtu pa hirin e qiellit, pa frikën e nëntokës. I mëshoi kryq e tërthor ç'merr prej kullës së përgjakur, të "lagja e kuqe". Ia dogjën strehën e gjyshit, por malet i shndërroi në strehë petritash.

- Burri nuk i tregon plagët, por mllef më të çfrenuar dhe kacafytje më të përgjakshme nuk mbajmë mend se çastin e zi kur ushtria pushtuese duke kërkuar rrugë për të shpëtuar kryet, ashtu në ikje vrau mashkujt dhe ua vuri zjarrin tbanave arbërore.

- Sherrin më të madh, si barrë ndërshej na e solli zaptuesi fashist që mjegulloi sytë e thelloi terrin, duke u mbarsur me kalbësirat shoqërore...

- Në njëfarë zemani edhe shtazët e shpendët, nga zullumi i korbit kishin gjetur mënyra mbrojtjeje: lepuri përdorte veshët e gjatë për t'u mbuluar e këmbët e lehta për të ikur; derri nis e sos s'i hiqej huji i kallamoqit dhe, me të drejtë thonë se thiun s'e kap hajmalia. - përfoli Micani si të këshillonte pa zë.

- Por, kemi kapërcyer jetën e shpendëve, po përvetësojmë botën tonë, këtë të njeriut edhe iu kemi përveshur kultivimit të marrëdhënieve, po farkojmë fatin e ndërthurur me miqësi e dashuri njerëzore, se vëlla mund të bëhet edhe ai që s'ta ka bërë nëna, por ta dhuron jeta - trualli dhe natyra e njeriut. - theksoi Blini, pa hamendje.

Parësia ishte bërë mashë e okupatorit dhe kërkonte sy e duar që lëmojnë mjekrën dhe përgëdhelin sytë

e plasur. Vegjëlinë e shtypnin, kurse pergjelin e të kuqëve nuk e kuptonin dot. Kështu Micanët nuk zinin besë, as nuk kapërtheheshin lehtë...

Të huajt zbatonin strategjinë e vet: në një pëllëmbë tokë dy thasë zullum; në një kullë tre të vdekur e një në bark të nënës ende pa parë dritën dhe, mprehnin thikat për thertoren popullore, në mënyrë që gjaku i kuq të mbrunte tokën e zezë.

Ironia e tragjikës përbirohej nëpër frangji të përgjakura, e Micani falte gjakun e djalit me rrit tjetrin, kurse malli shkon e vjen, mjaft që mos t'i thahen krahët në vetmi - liria të shkrepse nga zemra e shkëmbit.

- A e keni pasur ndonjë herë shpinën nxehtë!?

- Shpesh dhe dyfish: nganjëherë mbas shpine na kryste pushka - më së shumti në djelmoshat tanë; herën tjetër atë punë e bënë në moh e rufeja na vriste pa prit pa kujtua he, kurrë mos pafshin dritë! - mallkoi Micani.

- Pushtuesi së pari ta then kurrizin, mandej të vllaçit: me egjë trullos punëtorët që ta humbnin pusullën në byk e fuqinë e krahut në angarië: çka kishin ua rrëmbente, me çka mund t'u dhurojë do t'i helmonte.

- tha Blini.

- Biro, të kam thënë, çka përzihet me politikë s'ndahet pa egjë... ajo nuk na flen në hatër... sa herë i kemi besuar... na ka zënë kafshatën në fyt! - numroi ai.

- Sa i përket kafshatës, toka e punës nuk të mungon; për të tjerat "ment në krye e sytë në ballë"! - shul shqip - ia kthen Blini, si mos të kishte kohë për më gjatë.

Micanët nuk duronin dot zjarrin e dhunës, as këmishën e turpit të zi, i cili brumoste me gjak argjilën që të dalin çerepët më cilësorë...

VI

MADËRGONA U KOSIT, RRËNJËT MBETËN

Degët e drunjve, për të dy anët e bulevardit, harkoheshin si kurorë mbi krye të udhëtarëve në shetitoren që shtrihej deri në skajin e përtejme të qytetit. Në horizontin e gjërë të hapësirës pa fund, natyra e çelur me bukurinë e saj pagëzonte bebëzat e syrit të prirur kah afrimi dhe mirëkuptimi.

Micani i ri, i quajtur Baca, me kryet brengabrenga si patate të prashitura pa ajam, e sytë shkëndijë, nxitoi për të kaluar pushimet verore në fshat. Ishte bukur i hollë, por shumë i shkathët. fjalën e kishte në maje të gjuhës, e përgjegje jepte këmbadoras. Fliste duke i dhënë shije bisedës dhe shoqërisë.

Gëzimi i parë ngazlleu në lagjen e Micanëve, ku përshëndet me mocanakët, në praninë e të cilëve, për të përtërirë kujtimin nga ditët e fëmijërisë, si zakonisht, hipi në gomarin, të cilit i zgjateshin veshët përpjetë, ndërsa Bacës që po rritej ashtu grabas i zvarreshin këmbët si vllaça pas pllugut. Nëpër shllungat e pluhurit si mjegull e dendur përshkoheshin voglushët gazmorë që vraponin shrrëgull e gëzueshëm.

Edhe Mixha Sadik përgëzoi atë çast të këndshëm. Rroku shkopin në dorë, ndërsa cigaren e qelibartë të mveshur me argjend e futi në brez. U ngrit në këmbë si të priste shpërblimin e merziturar. Mjekrra e krehur dhe e rrumcallur për merak ia bëri përqaftimin më të butë, pritjen më të përzemërt dhe më të ngrohët. Por kësi shteku nuk e mbante Bacën në prehër si përpara, kur dronte mos ia zhdukte ndonjë qime të mjekrrës, për sherr të së cilës shpeshherë as nuk putheshin. Durohej gjyshi i regjur në qëndresë. Durohej plaku i Micanëve, që ulej këmbëkryq në markzën e vogël, ballë oxhakut, që ngrehte tymin përpjetë.

- Ani, Bacë!? A ka gjë të re kah qyteti? - pyeti gjyshi duke çelur bisedën i pari.

- Qyteti po rritet krahas me të mirat që ka sjellë liria. Nga lart ngriten rrokaqejtë si pishat në rudinë: për së gjëri shtrihen trikatëshet dhe përdheset, si ta zaptinin fushën. Rrugët po zgjerohen me trotuare, edhe pse disa udhëtarë ende bredhin nën udhë. Bredhësit vargohen për të mos shkuar krahas. Njerëzit shpejtojnë sikur të mos kishin kohë, as për t'u përshëndetur. Fitohet përshtypja se çajnë rrugën si traktori pa frenj, pa "guaskë".

- Mirë, mirë... vetëm... si po të shkon shkolla?

- Njashtu, qysh! Po prashiti...

- Po, lum biri! Por, kur të fillon kallamoqi të lëshojë tufë, kaçurotës i bjen itibari. Anima, kur kaplon

ajami si, çatallohen dy-tre tromakë në një tallë? Veç këqyr... mos u ban tromak! Shkolla të tëhollon pakëz, por do të jesh i fortë...

- Koha bën të vetën, gjysh! Por, cilën shkollë e do më tepër?

- Cilën shkollë? Atë, pas... që mbjell njerëzi në bimën e zemrës! - shqiptoi gjyshi i cili donte t'i përkujtojë Bacës se edhe ai ndiqte rrugën e përparimit dhe të lumturisë.

- E ti?

- Unë dua shkollën e jetës dhe, arsimtarin që mëson fëmijët mos ta pështyjë tokën, veç përbuzjen; udhëtarët t'i përshëndesin mahnitshëm, si flakëron shamia në vallën e draprit, e vërshojnë xixat me jehonën e farkës...

- E më?!...

- Do t'i përkushtohem arsimit. Horizontin do ta mësyj, sado t'i afrohem pa e kapërthyer, sado të largohet duke më nxitur.

- Ndërkaq, në oborr dëgjohej një zë, si ulurimë egërsire. Ishte daja Nuzë, mustaqok, që bënte me dije ardhjen pa thirrur me gojë, pa trokitur në portë. Ashtu e kishte njeriu, të cilit i ecte fjala mbarë e prapësht. Ndër vetulla shikonte e fliste si nën hundë, pa belbëzuar. Oda kumbonte nga fjala e tij, miza dëgjohej në heshtjen e të pranishmëve. Posa hyri në odë, të gjithë u ngritën në këmbë. prisnim fjalën e tij...

- Gixhat kanë marrë musht, po rriten pa u kërleshur, por grurit i kërcnohet bastra... - çeli bisedën daja Nuzë që zuri kryet e vendit.

- Diçka të paska rënë si në të shurdhët, Nuzo! - ndërhyri gjyshi bukur i matur.

- Jo, si në të shurdhët, po përmjëmend more shurdhan! A po sheh që mashkujve tu nuk po u merr kryet vesh: për hyzmet as për punë të hajrit!?

Të hollë i kishte telat "daja". Vërente çdo gjë. Por, edhe dinte të trillojë diç sa për të humbur gjurmë, që mos ashpërshej biseda. Nuk i shpëtonte asgjë për mend. E dinte se moti i mirë shihet në nadje. E, pse ndërrojnë motet, nadja nuk ka faj, mbase daja përpëlitej si "dredh e zhdredh", len shoshën e hjedh me lopatë, pa ngulur këmbë që të lëshojë lozë nën hije, si "dikushi", ashtu për ledinë.

- Edhe bryma ka shije sikur mos ta pasonte acari që dridh zemrën...

- Më lezetshëm do të ndëgjoja sikur të shestojë katundarçe, se "allafrangen" s'e kuptoj aq hollë... Por ti, në daç ndiqe më tëndën...

- As ti, s'e kishe braktisur martinën!? - nxitoi Baca, pa stërholluar se "dardha ka bishtin e gjatë".

- Thana lulon më e para, por ma e mbramja piqet. - lëshoi grepin daja i regjur më përpëlitse.

- Nga këneshtasha... veshët mund të qiten në krah, e hunda të zvarret përtokë dhe, njeriu të mos jetë lepur që vrapon para langoit, as elefant që ndrydh tokën e zezë.

Micani i ri ishte ngulur më gjunj, diku kah gjysma e markzës së vogël, si t'i vlonte njëfarë turbullimi në tru. Diçka i rëndonte mbi krye si çadër, e mospajtim që ende nuk ia dinte skajin. I dukej se njerëzit punonin së bashku, por secili ngrehte për vete dhe ndryshe nga të tjerët.

Dihej, argatët nuk mund t'i rrafshonin të gjitha gropat as qesimi s'e gëzon hambarin sado gjërë të shtriheshin lozët, sado të mëdhenj të rriteshin tromakët.

- Nuzë, o Nuzë Sadria! Gjeluca e kapreça kemi... edhe pula, bile që këndojnë, e shpatulla dashi a pule mund të qesim në sofër edhe me këqyrë fatin. Por, nuk shtyhet muhabeti me të mujshëm. Se të rinjtë ndëgjojnë... por i grahin edhe më të vetën...

- T'ia vesh fitilin është lehtë, por kush ma shëndosh zemrën e gandu, se ata që i rrudhin gisht gacëkeqes i kandisin edhe dëmit!?

- Nuzo! Mos po do të thuash se ka pri ngalli para talle?! - vërejti gjyshi.

- Këqyr, bre shurdhan! Këtyre nipave... si t'u kishte pasë prirë dreqi: njëri është bërë doktor i bimëve e tjetri, pa të keqen tënde, "kollovogj" i xhamallëve, e njerëzit kalben rreth hirit, nuk ka kush ua shkund shtrojnë...

E dinte që nuk ishte koha t'i kushtojë mëshirës për të plotësuar dëshirën, se shpresa qëndisej me vegëza më të ngjeshura. Kësi shtegu derdheshim sedefet e ironisë për të mbledhur mend që shkapërderdhja mos ta zhbironte fundin. Vrerë ia ngushtoi zemrën, shpirti i erdhi në fyt. Kaherë nuk i kishte ndodhur kështu. Sepse ishte mësuar të sillte rëndë që të merrnin vesh të padëgjueshmit, të cilët i mëshonin pa dhimbjen e gjyshit, pa pardon ndaj të pranishmëve.

- T'i kishe rënë rrafshit nuk do të na shkonte dëm ky përmallim!

- Rrafshit erdha, por, ti paske dalë prej "tefterit".

- Edhe na, Nuzo, kemi dalë prej "qitabit" e kemi hy në teftër, si del dreqi e len derën mëshelur. - ndërhyri Mixha Sadik.

- Për të mirë u pafshim!

- Pas... rrimë, hej!

- Kisha ndejtur për qejf... më pret dreka te Hyseni.

- As këtu s'kishim hequr keq. Por, ani! Atje kini çka të ngjyeni... edhe të bërlykeni. - pohoi gjyshi si i drojtur mos të ndaheshin çartaqejf.

- Bacë! A po vjen me dajën? Nuk të lë të heqësh keq?...

- Të falemnderit. Ka kohë. Sot do të përsheshi me gjyshin.

- Por, ai nuk përshesh vetë.

- Si ti që ngjesh të tjerët e harron kryet në strajcë.

- Këqyre, këqyre mistrecin! Hala me hujin e partizanëve!? Nuk je më pionier, të hyje për bire të miut për të zënë maçorrin!?

Shkoi daja Nuzë duke vërejtur pleq e të rinj që vraponin për t'u takuar me Bacën, agronomin e ri, të cilin e priste fshati me padurim, por që e detyroi "Dajën" të ndërrojë konak, se "ia luajti cergën", si të ishte shartuar në kopshtin e qelqët të qytetit që kishte sjellë kryet kah fshati.

Ndërkaq gjyshi zu të kokërrojë: kur isha i vogël, shumë sende më joshnin dhe pa i pasë shestuar; do më dukeshin të hieshme për mrekulli, do të vogla dhe për shëmtim, e do të tjera të mëdha sa s'ta merr mendja. Kishte aso që ta humbje kryet pas tyre...

- Edhe mua diçka po më shtërngon, por ende s'i kam ndërruar çamparet...

- Mos e ndërro burrërinë, se të tjerat rrëshqasin vetë. - e ndërpreu gjyshi, si të nxitonte për ta lënë porosinë:

- Gjysh! Si mësova shkrim-lexim më lindi kureshtja të hyja në botëkuptimin e të tjerëve, më rrëmbeu hovi i jetës. Nisa shkarravitjet si ushtrime të pakontrolluara dhe, tani po orvatem për punë më të përhjedhura. Këto troje m'i mbushën sytë shpresë e zemrën gjallëri.

- Mua, lum Baca, gati më pat lëpi dreqi. Në një rrugë, me të njëjtin trup e peshë, dy sojesh i ndërroja

hapat: teposhtzës shpejt dhe më hapangaç, e përpjetzës këmbë mbas këmbë dhe duke u mbushur frymë.

Baca ecte kaladredhas si të fluturonte. Mocanikët luanin nëpër fierin e njomë, përreth lumit që përshkonte fushën, nën qiellin pa kapak.

Libri, për të cilin kishte ndarë mendjen ta lexojë, i ishte vulosur në tru. Nuk i pritej për të trokitur në portën e bibliotekës.

Tfilloi. Por, çka të shihte!?

Shtëpinë e kooperativës, të cilën e ndërtuam fill pas çlirimit, për të parë pakëz dritë, tash e kishin këputur lik përgjysmë. Sallën e kulturës dhe bibliotekën i kishin bërë depo drithi dhe, për "vegla pune". U mpi, si mos t'u zinte besë syve të ballit, si mos të ishte diçka në rregull. Për pak t'i binte terri syshë. Kujtimi desht t'i shndërrohej në harresë, ajo në dëshpërim, e ai më protestë.

- Krahun tjetër, ndoshta, nuk do ta kenë "meremetuar" - tha dyshimshëm dhe, mësyu andej, por u dëshpërua edhe më keq. Dordalec e kishin bërë, sikur të trembnin shpendët dëmtues. Nguli këmbë të hetojë nëse qëllimi nuk qe i djallëzuar. Rrëshqitëz ishte në ato tërthore, as hamendja nuk zgjonte ndërdijen që mund të hërte shiblat pa lënduar frymëzimin.

- "Mbahu"! - i tha vetes.

- "Mbahu nëse mundësh"! - dha kurajo.

Nuk e muar me mend se do të zhgënjehej mu ndërmjet të së vërtetës që admironte dhe bashkësisë, në të cilën mbështetej si në krahorin e të jatit, si në prehrin e sëmës.

- Begatia shtyn të jetosh sa më shumë dhe sa më mirë, por "mjeshtrit" që kallaisin me plumb në vend të kallajit nuk mund të durohen dot.

- Të durohen... jo! Por... të duertrokiten... me siguri.

- Ka edhe më zi...

- Pullazin kush ia ka rrëzuar e dritaret rrëmbyer?! Mëkat! Gjykim! Pëhu!

Zemërimi kaloi çdo kufi. E kaploi si zjarri mullarin e kashtës. U shtang si lis i rrëzuar për dhe. Por zu të lllomotisë: e ndërtuam ndërmjet përpjekjeve e kundërshtimit, për të zhvilluar e përhapur dijen, për të shtuar prodhimin në pronën shoqërore. E ndërtuam, që të mos varej nga mëshira e "esnafëve bëmirës", të cilët flasin mirë e gurin në strajcë... strajcën në thes, e thesin plot e përplot e faleminderës aspak. E

ndërtuam duke u shtyrë: kush ia qet kulmin më lart, kush ia shtrin strehën më gjërë... që fjala të mos dëmtojë idenë, as frymëzimi praktikën e filluar me sakrifica e vetmohim. E ndërtuam që të mos kaluronte dreqi i mushkës, si t'i kishte pjellë mushka fatiut.

Gëzimin e zemrës ia bëri helm e lot hidhërimi që ia tronditi shpirtin si tërmeti tokën. U dëshprua pa masë, gati u çmend, si të mos dinte kah t'ia mbante, si t'i shterrej dashuria që e përvlonte si zjarri, e përtërinte si pranvera. Megjithatë, "nuk u dha". Në tërë kryeneçësinë e ndërthurjeve që e mundonin, përfilljes ia kushtoi dritën e syve, mendjen dhe shpatullat e pamposhtura.

- Rrethi i prapambetorisë do të pëlcasë si rrathët e shekës së hudhur në gjirin e Erenikut. - tha si të kishte ardhur në vete.

- Rrathë e kurtha ka pasur e do të ketë, veç për ujë s'ka mjeshtër që nuk i është zhgrehur kurtha pa gjah.
- lëshoi grepin Nuza dhe vazhdoi: për ata që ndajnë mendjen të mos humbin rrugën në bungajë mund të gjendet kuti edhe klinca. Mirëpo, nëpër shkurre ku bërlyket xunxari e buburrojnë mistrecat, gratë do të mjellshin rasadin, të herrnin lehët, të korrnin... ndërsa zuzarët t'u silleshin përreth, të mbajshin evidencën. Ato të shërbejshin e ata të pritshin nga duart e tyre. Të zgërdhiheshin, në vend të përshëndetjes. Një herë t'ua lakmojshin shërbimin, si shpërblim për punë të përbashkët, mandej përgëdheljet, sytë... më në fund ta batallisin prodhimin, për t'u marrë me "tregtinë" që kërkon më pak mund, por sjell ma shumë fitim.

* * *

Dielli "ishte çuar tre konopë samari" mbi breg të Erenikut, e gjyshi këmbëkryq mbi çergën e leckosur, duke mbështjellë kush e di të satën cigare, trillonte edhe shllime për shuarjen e mosmarrëveshjeve të pranishme. Por, shtihej si mos të ishte çdo gjë, as të ndiente gjithëçka.

- Hovi që frymëzon vepren ndjellmirë, si premtim i njeriut që nis rendin vetëm dhe e qet me shokë, do të përfillte guximin për përplasje tronditëse, për përqaftje më të përzemërta: gjyshi do të qeshte si stërpik "pushkalla" - jehona e kambanave e kënga e vallet do ta përgëzonin shullërin.

- Shtëpia e kooperativës... edhe ashtu... rrinte thatë... e, pse mos të mbushej bereqet?

- Atëherë, hani bukë pa mend! - shtoi Baca.

Ndërkaq hetoi se disa nga ata sehirgjinjtë ishin rrasur si në rrethim, pa vërejtur qëllimin, shpresoi se mund t'i bindte që puna të përfillej pa shkurtuar mëngët që të arnonin gjunjtë. Por, ata ishin mbushur mosdurim, duke ndërhyrë pa rend.

- More! Jij i matur, se mund të mbetesh edhe pa Abetare! - ndërhyri njëri nga tollovia. E befasoi, iu ngërdhur si macë, e mësyu si qen.

U shmang Baca. U largua dy-tre hapa, për t'i bishtruar rrezikut më të madh, grindjes syplasur.

- Mbaju! - i tha vetes. Këta bajloza janë shytana, nën lëkurë i kanë brirët.

- Hup, qyrrac! Shko, mblidh shkarpa... mos të mërdhihet gjyshi - mësyu njëri që kishte bërë kryet burgi.

- Çka po sillesh këndeje? Kur të rritesh... unë të jap mend! - ia priti tjetri.

U ngushtua Baca. Shumë rëndë i erdhi. Një palë djersë si të vdekjes ia puçrruan ballin që nuk dinte të këqyr përtokë. Mendimet e vlonin si të pakontrolluara, si bredhje mëdyshtëse. Zgjodhi më të lehtë:

- Këndeje nuk më ka fërfëlluar era. Konak kam te gjyshi. Aty nxejnë edhe urëzat e vatrës sime. Në gjithë çka merr pranë kam hise...

- Kqyre, kqyre! Sa për pe i shkuaka!?

- Ktheu, këndeje! T'i shoh ma mirë ato baluke, biro! - iu flug ndër hundë njëri që nuk ishte aq i moçëm për t'i qenë atë.

Baca e ndau mendjen. Ia dha qoshes...

- Prani, mistreca! - uluroi Sadik Micani si të kishte rënë ujku në torishtë.

- Mos e merrni me të mujshëm! - ndërhyri një spirrak jetik, i cili, si të kishte marrë pëlqimin e Micanit iu drejtue Bacës:

- Tfillo prej vetvetes ajo ndjell zjarmin. Ke edhe thikë! E, te na... nuk luajnë fëmijë me teh! Mandej, po na i ngashnjen djelmët kah lumi, e atje përvjet mbytet nga një...

Situata u keqësua. Baca nuk ishte ai që tërhiqet as Micanëve s'u kishte hie ta lenin punën llugë. Por, edhe këtë herë shuan fesatin pa prekur në gacëkeqe... si pa të keq, pa u vënë vesh të tjerëve, përkëdhelën Bacën:

- Hajde te shtëpia! Mund të heqim keq, por dëshirojmë që çdo gjë të bëhet si ka hije.

Micani i ri ndrydhi mosbesimin, për mirëqenien e brezit të ri.

Dielli depërtonte shllungat e reve, të cilat arnonin kaltërinë e qiellit, si cukla të zgjebosura në shpinën e sharovit që s'i merrte kryet vesh për re, as për diell. Dhe, Baca u bind se gjyshi kishte të drejtë kur thoshte: është mirë të dliren shiblat para blojës... nëse humb rendin, mullisi ta bluan pa hjedhë dhe kërkon t'ia dish për nderë.

P Ë R M B A J T J A

- I. BUKËN NË LIS ÇERDHËN NË SHKREPA, 5
- II. NJË FAT PËRGËZON DY VËLLEZËR, 20
- III. SUTA TRIME, 35
- IV. NË SHTEG TË DRITËS, 48
- V. DEGËZIME FATBARDHA, 61
- VI. MADËRGONA U KOSIT, RRËNJËT MBETËN, 71